

משרד החינוך התרבות והספורט
המינהל למדע ולטכנולוגיה

תכנית לימודים במקצוע

תולדות האמנות

(2 יח"ל)

כיתה י"א-י"ב

מהדורת ניסוי תשנ"ז 1996	רמת הלימודים א'-ד'	סמל המקצוע 20.01
----------------------------	-----------------------	---------------------

המרכז לחינוך טכנולוגי חולון
המחלקה למערכות חינוך

ועדת התכנית

ועדת התכנית

- דליה בן אליעזר
- משרד החינוך התרבות והספורט – מרכזת הוועדה ציונה אביעז
- שרה אהרוני
- בית ספר "אלדד", נתניה
- דניאלה אופן
- בית ספר "מקיף תל-גיבורים", חולון
- ד"ר מלכה בן-פשט
- חיה גדות
- גמנסיה "גן נחום", ראשון לציון
- נורית הדס
- בית ספר ויצ"ו, ת"א
- יהודה וינשטיין
- בית ספר "אורט רוגוזין", אשקלון
- רות שחר
- בית ספר "אלון", רמת השרון
- תמי שילוני
- תכניות לימודים, מל"ט חולון

כתיבה וייעוץ מדעי

ד"ר מלכה בן-פשט

ייעוץ מקצועי

- פרופ' אברהן רונן
- אוניברסיטת תל אביב
- ד"ר ריקי גרשט
- אוניברסיטת תל אביב
- פרופ' גליה בלס
- אוניברסיטת תל אביב

עריכה לשונית

- מוטי אהרוני
- המרכז לחינוך טכנולוגי, חולון.

תוכן העניינים

מבוא ורציונל לתכנית

מטרות התכנית

מבנה התכנית

המלצות לדרכי הוראה-למידה

ראשי פרקים של התכנית לכיתות י"א-י"ב

פירוט נושאי הלימוד לכיתות י"א-י"ב

ביבליוגרפיה נבחרת

מבוא ורציונל לתכנית

הביטויים החזותיים בתחומי האמנות והאדריכלות נצברו מתקופות קדומות מאוד בתולדות האנושות. הם היוו ועדיין מהווים צורך תרבותי בסיסי ליוצרים אותם ולצורכים אותם.

פיענוח שפות האמנות והאדריכלות פותח צוהר לעולמות חדשים ומגוונים בתחומי התרבות והיצירה החזותית.

האמנות והאדריכלות הן שפות חזותיות, שאת מרכיביהן יש ללמוד על-מנת להתייחס אליהן, להבין וליהנות מהן. תהליך הבנת שפות אלה כרוך, קודם לכול, בהשתחררות מדיעות קדומות ומדרך הראייה השגרתית, אך בהתבוננות ובהפעלת הדמיון.

אבן היסוד באמנות ובאדריכלות היא החומר, כשם שהצליל הוא המרכיב היסודי של המוסיקה, תנועת הגוף- של המחול, והמילה – של הדיבור, הספרות והשירה. שפת הדיבור ושפת המוסיקה מתפתחות במרוצת הזמן; הריקוד מתרחש הן במרחב והן בזמן, ואילו הביטוי החזותי מתקיים, למעשה, במרחב. עם זאת, במיוחד, במאה העשרים, התפתחו סוגי אמנות המשלבים צלילים עם תנועה, נוסף על הקולנוע, כגון: "אמנות קינטית", או אמנות העושה שימוש ב"מיצגים" (העמדת אירועים בשילוב עצמים וחומרים). במקרים אלה, האמנות מתרחשת גם היא במרחב ובזמן.

עבודות אמנות ואדריכלות נוצרו בעקבות השפעות של גורמים נסיבתיים על היוצרים, על היצירות ועל ייעודן (כגון: תנאים גיאוגרפיים – אקלים, טופוגרפיה, חומרים; אירועים היסטוריים, גורמים דתיים ופולחניים, נסיבות חברתיות, פוליטיות וכלכליות, זרמי מחשבה; התפתחויות במדעים ובטכנולוגיה וכמובן ביטויים חזותיים מתקופות אחרות או של אמנים אחרים).

ייעודן של יצירות האמנות והאדריכלות השתנה הן במהלך התקופות וכן ממקום למקום, בהתאם לקהל היעד שכוונו אליו. הן שימשו ועדיין משמשות כחפצים לשימוש יום-יומי, כתשמישי קדושה נושאי עיטורים או מעוצבים בדימויים שונים לשימוש כמבנים מקודשים, הנושאים תיאורים דתיים; כאמצעי הנתחה וזיכרון לקדושים, לשליטים ולשאר בני תמותה; כאמצעי לתעמולה, חינוך ותיעוד היסטורי וחברתי; כביטוי למחאה פוליטית ולהגות, וגם כהשקעה כלכלית, כביטוי ליוקרה ולמעמד חברתי ומקור להנאה חושית.

יש שהאמנות מתרגמת את עולם התופעות הנראה לעין למגוון של חומרים, ויש שהיא חושפת עולמות בלתי-נראים, פרי דמיון והגות של היוצרים. על-כן נמצא, כי תחום האמנות והאדריכלות הוא במהותו רב-תחומי והוא נוגע בכל תחומי הדעת, הדמיון, המחשבה והניסיון האנושי.

יצירות האמנות באות לכלל ביטוי דו-ממדי (כגון: ציור, רישום, צילום), או ביטוי תלת-ממדי (למשל: תבליט או פיסול חופשי). הבניין, שהוא מושא האדריכלות, הינו גוף תלת-ממדי, שנועד להכיל את האדם ולכן הוא מגדיר חללים בצורה זו או אחרת.

באורח מסורתי קיימת קרבה פיסית ורעיונית הדוקה בין תחומי האמנות לבין תחומי האדריכלות. לאורך ההיסטוריה, חלק הארי של בנייני הציבור היו מעוטרים בפיסול, בציור ובתבליט, כך שלא ניתן להפריד בין בניין לעיטורו וליהפך.

לימוד מרכיבי שפת האמנות בכיתה י' מהווה הקדמה ותנאי להמשך לימוד המקצוע בכיתות י"א-י"ב, על-פי תכנית הלימודים שלהלן, המאפשרת רכישת ידע בסיסי בתולדות האמנות. זאת, באמצעות לימוד מסכת התרבויות הנחשבות כמורשצ תרבות המערב: מן העת העתיקה ועד לשלהי המאה התשע-עשרה. בתכנית יוצגו תרבויות, סגנונות, סרמים ואמנים הנחשבים לציוני דרך חשובים בהתפתחות תרבות המערב, אשר השפיעו על תקופתם ועל תקופות מאוחרות ויותר; ובמסכת זו ישולבו ביטויים של האמנות היהודית ופרקים נבחרים של אמנות האיסלאם.

מטרות התוכנית:

1. להקנות לתלמידים ידע והבנה בתולדות האמנות של תרבויות המערב ותרבות האסלאם, בזיקה להתפתחויות היסטוריות.
2. להבהיר לתלמידים את תופעת הרציפות והאוניברסליות של האמנות והאדריכלות במהלך ההיסטוריה של האנושות.
3. להצביע בפני התלמידים על ההקשרים התרבותיים בהתפתחות האמנות והאדריכלות במהלך ההיסטוריה של האנושות.
4. להקנות לתלמידים כלים לזיהוי יצירות אמנות מתחומי הציור, הפיסול והאדריכלות, על-פי תבחינים הנגזרים מהשפה החזותית (כגון: נושא, הבעה, צורה, אמצעים טכניים).
5. לפתח בקרב התלמידים יכולת ניתוח של יצירות אמנות, כגון: יצירת הקשרים בין תרבות לבין היסטוריה (אמנים, נושאים, תקופות וכד'), ולהשוות בין יצירות, תוך שימוש בתבחינים מהשפה החזותית.
6. לפתח בקרב התלמידים יכולת להשתמש בכלים לניתוח יצירות אמנות ומאפייני תרבות, תקופה, סגנון, זרם וכד'.
7. להקנות לתלמידים כלים לזיהוי ולניתוח השינויים במעמד האמן ובדרכי עבודתו במהלך ההיסטוריה ובתרבויות השונות, הנחשבות למורשת תרבות המערב.
8. לעורר בתלמידים סקרנות ועניין לגבי האמנות החזותית.

מבנה התכנית

תכנית הלימודים לכיתות י"א-י"ב מתבססת, כאמור, על התכנית לכיתות י'. היא נלמדת במשך שנתיים בהיקף של 3 ש"ש ומאפשרת להיבחן בהיקף של 2 יח"ל נוספות בבחינות הבגרות.

הבניית הפרקים בתכנית נעשתה על-פי העיקרון של סדר כרונולוגי, שמאפשר לתאר בדרך הראויה ביותר מקצוע שדן ב"תולדות". נושאי הלימוד בכל פרק מתמקדים באזורי התרבות, התקופות, מרכזי יצירה, הזרמים ובתנועות או קבוצות אמנים. אופי הנושאים משקף באורח פנורמי את התהליך הארוך של מעבר מיצירה אנונימית, העומדת לשירות גופים דתיים ופוליטיים, אל עבר יצירת אמנות אישית, שבה המודעות למעשה היצירה הולך וגובר והיא משרתת פטרונות פרטיות.

כל פרק בתכנית עוסק בתקופה, או בסגנון, או זרם באמנות. הוא פותח בסקירה של המאפיינים התרבותיים או הרעיוניים שלו, ובהמשכו הוא מובנה, כך שמוצגים בו הנושאים או העקרונות הייחודיים לאותה תקופה, סגנון, או זרם.

בסופו של כל פרק צוינו המושגים המרכזיים הרלבנטיים לתכנים שנלמדו, ושנגזרים מאופיו של הפרק והצעות לדיון בנושאי חתך מתוך מבחר הנושאים המאפיינים אותו. נושאי החתך יכולים להיות גם ביטויים חזותיים, כגון: תיאור בעלי החיים בפרק על אמנות פרה-היסטורית וגם נושאים מופשטים יותר, כגון: גורמים המשפיעים על האמן והאמנות (למשל: מעמד האמן, התיאטרון, או מנהגי-הקבורה במהלך תקופה) והם יכולים להיות נידונים בהקשר של הפרק עצמו או לאורך הפרקים, שבהם הנושא נדון או חשוב. בסוף כל פרק מובאת רשימה נבחרת של תמונות להדגמות חזותיות של תוכני הלימוד.

כאמור, הבניית פרקי הלימוד בתכנית מבוססת על רצף כרונולוגי, שתחילתו בתקופה הפרק-היסטורית. הפרק על **האמנות הפרה-היסטורית** מתפרש על תקופה של עשרות אלפי שנים והוא מתמקד בסוגי ממצאים המהווים בסיס וביטוי **לשינויים בהתפתחות התרבות ואורח החיים האנושי** באזורים שונים.

הפרק על **מצרים העתיקה** מאורגן על-פי **תחומי יצירה**, כגון: אדריכלות, פיסול, ציור ותבליט, תוך הדגשת ייעוד היצירה, כגון: אדריכלות קבורה, מקדשים, עיטורי קברים, פסלי שליטים וכדומה. בכך מובלט רעיון התכליתיות העומד ביסוד המבנים ועיטורם, שתפקידם בראש ובראשונה לשרת מטרות דתיות ופוליטיות.

לעומת זאת, הפרק **יוון** מסודר בעיקרו על-פי **חלוקה תקופתית**: התקופה הארכאית, הקלאסית, ההלניסטית, חלוקה המקבילה להתפתחות סגנונית רציפה, בתהליך של חיפוש ושאיפה מתועדים. על-כן, הגורם הכרונולוגי הוא חשוב ומעניין, במיוחד אם קושרים אותו במקביל להתפתחות המחשבה ולארגון החברתי-פוליטי ביוון. אפשרות שניה היא ללמד מנקודת מוצא של **תחומי היצירה**: אדריכלות, פיסול, תבליט וציור כדי וללמד כל תחום באופן כרונולוגי.

תרומתה של **רומא** לתרבות המערב הותירה את רישומה בתפוצה בקנה-מידה אימפריאלי (ממזרח למערב), במיוחד **באדריכלות האזרחית האורבנית, באמנות הפוליטית ובדיוקנאות הנפטרים**. על כן הפרק על רומא מבוסס, בעיקר על אותם נושאים, תוך הדגשת השינויים הסגנוניים שחלו עד שלהי ימי האימפריה.

הפרק על **ימי הביניים** הוא מורכב, כאופי התקופה המכונה בשם זה. התבססות הנצרות כדת המונים, ללא גבולות גיאוגרפיים ואתניים, יצרה מערכת מסרים וסמלים שהתפתחו במשך מאות שנים והתגבשו לכדי ביטוי שונה במזרח (ביזנטיון) ובמערב אירופה. מכאן, שיש צורך לשלב **חלוקה רעיונית-דתית בתוך חלוקה אזרחית-פוליטית ותקופתית**: הנצרות הקדומה, ביזנטיון והמערב, אמנות ואדריכלות האיסלאם, וכן נושאים באמנות ובאדריכלות יהודית. על הרקע התרבותי בביזנטיון ובמערב אירופה, ייבחנו: התפתחותם של טיפוסי המסגדים, התגבשות האסתטיקה המוסלמית וייחודה בעיטור המופשט ובביטוי הפיגורטיבי.

תקופת המשנה והתלמוד מוצגת על הרקע התרבותי הכללי בעולם של שלהי העת העתיקה והנצרות הקדומה. במסגרת תקופה זו נבחנים עיצוב בתי הכנסת העתיקים בארץ-ישראל ובתפוצות, ציור הקטקטמבות ועיצוב ארונות הקבורה היהודיים וכן דוגמאות אחדות מכתבי-היד העבריים וכן דוגמאות אחדות מכתבי-היד העבריים באירופה ובארצות האיסלאם, אשר יובאו בהשוואה עם עיורי כתבי-יד נוצריים ומוסלמים. נושא כתבי-היד העבריים ידון ביתר הרחבה בפרק המוקדש ליודאיקה, בסוף התכנית.

הרנסנס הוא ביטוי תרבותי שצמח באיטליה, בעקבות מודעות לתחייה ופריחה של התרבות הקלאסית בתחומים כמו: אמנות, אדריכלות, ספרות, תיאטרון. לכן, חשוב להבין את ניצני הראשונים, את הרקע לצמיחתו ואת תהליך ההתפתחות שלו בזמן ובמרכזי יצירה. רובו של פרק זה מוקדש לביטויי הרנסנס באיטליה ובארצות שמעבר לאלפים, על שלביהם בזמן ובמקום. נקודות המוצא לדיון והדגשה יהיו: **האמנים, סגנונם וחידושיהם התיאורטיים**.

הבארוק באמנות החזותית ובאדריכלות הוא סגנון שנולד ברומא ונועד, בעיקרו, לשרת את **המטרות הדתיות והפוליטיות של האפיפיור**, כנגד האיום הדתי של זרם הרפורמציה. לדגנון זה הוקדש פרק מיוחד המתמקד בביטוי החזותי של האופן שבו האדריכלות והאמנות שירתו את צורכי התעמולה של הנצרות הקתולית וכיצד הם שינו את פני העיר רומא.

במהלך המאה השבע-עשרה, בתקופה המקבילה להתפתחות הבארוק ברומא, התבלטו שלושה מרכזי אמנות נוספים: **צרפת, ספרד הולנד ופלנדריה**. להם מוקדש פרק נפרד. האמנים ויצירתם ייבחנו בפרק זה, לאור **אופי הפטרונות ודרישותיה**: אמני חצר המלוכה בצרפת, בספרד ובפלנדריה ואמנים בשירות הפטרונות החילונית הפרטית בהולנד.

בהפשת סדרת מהפכות טכנולוגיות, חברתיות ופוליטיות, החל ממחצית המאה השמונה-עשרה ועד שלהי המאה התשע-עשרה, התפתחו זרמי מחשבה אלה: **ניאו-קלאסיציזם**, **רומנטיקה** ו**ריאליזם**, שהם ביטוי להשקפות עולם שונות. השקפות אלה עיצבו ביטויים בספרות ובאמנות החזותית. בתקופה זו התבססה גם ההכרה במעשה האמנות כביטוי לראיית העולם וכתחום העומד בזכות עצמו. בכך הותוותה הדרך לחיפושי דרך וליסודן של תנועות וזרמים וחידושי אמנים יחידים אשר יגיעו לשיאם במהלך המאה העשרים.

הפרק האחרון ברצף הכרונולוגי שעל פיו בנויה התכנית בוחן את אחד מהזרמים החשובים, אשר באו לידי ביטוי במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה: **קבוצת האימפרסיוניסטים**.

פרק מיוחד בתכנית מוקדש ל**יודאיקה**: איור כתבי היד העבריים ועיצוב תשמישי קדושה על-פי שימושם. מומלץ ללמד אותו לפני ביקור במוזיאון במדור היודאיקה, או בהקשר של חגים רלבנטיים.

המלצות לדרכי הוראה-למידה

פרקי הלימוד כוללים את פירוט נושאי הלימוד, אך אין דרישה להיצמד בנוקשות להוראתם על-פי הסדר הכרונולוגי שהם מופיעים בו. לעיתים ניתן, ואף רצוי, להקדים את המאוחר, או להביט אחורה, על מנת להדגים נקודות מסוימות, הקשרים או הבדלים, למשל: על-מנת להדגים את האופי הנוקשה של הפיסול המצרי, אפשר להשוותו עם פיסול יווני או הלניסטי; כאשר מציגים את תכנית הציורים בבית-הכנסת של דורה אירופוס כתקדים לתכנית המקראית בכנסיות, יש להתייחס לתוכניות פסיפס שנעשו מאתיים שנה מאוחר יותר; כאשר מדברים על קלאסיציזם אצל אמן במאה התשע-עשרה. רצוי להזכיר ולהדגים, מה הם האידיאלים הקלאסיים שנוצרו ביוון העתיקה, וכן הלאה.

על-מנת להפיח חיים בסקירות ההסטוריות-תרבותיות מומלץ ללותן בתמונות רלוונטיות, כגון: תמונות של ערים, סימני היכר של מקומות, דיוקנאות של שליטים, אישים בעלי השפעה, אמנים. רצוי להשתמש בסרטים על התקופה או התרבות אם הם זמינים.

בסוף כל פרק ניתנת רשימת תמונות* להגמה חזותית של נואי הלימוד, אך מומלץ מאוד שהמורה ישתמש גם באמצעי המחשה נוספים, כגון: שקופיות, סרטי וידאו וכדומה, שיאפשרו השוואות, הדגמה והגדשה של הקשרים חשובים. יודגש, כי רשימת התמונות המשולבת בתכנית הלימודים היא בבחינת המלצה לצורך הדגמה וניתוח של נושאי התכנית. אין חובה ללמד את כל התמונות המופיעות ברשימה.**

יצירות האמנות יוצגו בהקשר הגיאוגרפי והתרבותי שבו הן נוצרו ויש ללוות הסבר זה באמצעות מפה. כמו כן, יצוינו: מקום הצבת היצירה ושימושיה המקוריים, במיוחד כאשר מדובר בשרידים ארכיאולוגיים המוצגים כיום, במנותק, במוזיאונים.

מומלץ לשתף פעולה עם מורים במקצועות רלוונטיים, כגון: היסטוריה, גיאוגרפיה, ספרות, תנ"ך ולארגן שיעורים משותפים, בנושאים המאפשרים דיון בהיבטים משותפים, כגון: "דמותו של דוד המלך בטקסט (בספרות ובמקרא, למשל) ובתמונה", או "השפעת המהפכה הצרפתית על זרמי המחשבה וביטוייה בציור" וכדומה.

במהלך הוראת המקצוע יש חשיבות להצביע על קשרים בין תקופות ועל תהליכי התפתחות, על שינויים ועל השפעות. לדוגמה: היחס בין התקופה הנוצרית הקדומה לתקופה הרומית

* לכל שיעור יש להכין רשימת תמונות מפורטת, הכוללת את כל פרטי היצירה: נושא, אמן, חומרים, ימדים, תאריך (מדויק או משוער), מיקום מקורי ומיקום עכשווי (במקרה הצורך). רשימה זו תשמש כמאגר, אילו ניתן יהיה להוסיף וממנו לדלות ולגוון.

המאחרת, אימוץ נושאים אימפריאליים לשירות הנצרות, פיתוח הסגנון הייצוגי המתרחק מן הטבע, אימוץ מרכיבים אדריכליים מן הבנייה הרומית בכנסיות, באמנות הגותית ובאמנות הרנסנס באיטליה, הזיקה למרכיביה הקלאסיים היווניים וכדומה.

על-מנת להדגים נושאים, כמו שינויים סגנוניים או איקונוגרפיים, מומלץ מאוד לעשות זאת על דרך ההשוואה. למשל: תפיסת גוף האדם בתקופה הקלאסית לעומת התקופה ההלניסטית, דרך התיאור של נושא מקראי, כמו "העקדה" באמנות היהדות, לעומת תיאורו באמנות הנוצרית וכדומה.

אין לדרוש מהתלמידים שינון תאריכים, תקופות ושמות, כשלעצמם, אלא בהקשר של אירועים, תהליכים תרבותיים ושינויים סגנוניים ותוכניים. לדוגמה: יש "לגלות" את התפתחות התקופות בתרבות מצרים באמצעות השינויים הפוליטיים, הדתיים, הסגנוניים וכו' ולא ללמד את החלוקה התקופתית כלשעצמה. מכאן, מומלץ מאוד להתייחס ליצירות (כאשר הן מזוהות ומתוארכות), על-ידי קשירתן לקונטקסט תרבותי ולאפיינן בניתוח סגנוני ואיקונוגרפי.

לחלופין, ניתן להציג בפני התלמידים נסיבות תרבותיות, זרמים וסגנונות מסוימים שאליהם יוכלו לקשור יצירות אמנות מתוך מאגר הידע שצברו, ולא לדרוש זיהוי יצירות וציון תאריכים, כשלעצמו.

במהלך ההוראה חשוב להשתמש במונחי היסוד שנלמדו בתכנית הלימודים של 1 יח"ל ולהדגים, כמו טכניקה מסוימת (יציקה, תחריט וכד'), או במונחים סגנוניים (הפשטה, נטורליזם וכדומה). כמו כן, יש לעמוד על היחסים בין צורה לבין תוכן, ובין טכניקות ואמצעים צורניים, לבין העברת מסרים. (למשל: בהקשר לפסלי השליטים המצריים, ניתן להצביע על היחס בין עמידות האבן, מימדי הפסל ותנוחתו הנוקשה, לבין דמות השליט הנחשב לאל והכוונה להנצחתו לזיכרון עד). מומלץ להקדיש שיעור אחד, בסוף כל פרק, לנושא חתך, על מנת לסכם את הרעיונות המרכזיים שנדונו ולהצביע על השינויים שחלו מאז התקופות הקודמות (כאשר היו כאלה) ולבשר על שינויים העומדים לחול בתקופות הבאות. ניתוח התקופות מנקודת מבט נושאת, תגוון את שגרת הלימוד הכרונולוגי ותחשוף את התלמידים ליסודות המארגנים המגוונים שהמקצוע "תולדות האמנות" מזמן.

^{**} במהלך שנת הלימודים תשנ"ז תופץ לבתי הספר רשימת תמונות הכוללת מיון, לתמונות שהוראתן היא בבחינת חובה ותמונות שהוראתן היא בבחינת רשות, בהתאם לשיקול דעתו של המורה.

במסגרת ההדגמה החזותית של החומר הנלמד ישולבו, ביקורים במוזיאונים (באוספים קבועים ובתערוכות) וביקורים באתרים היסטוריים וארכיאולוגיים. לפני כל ביקור יש להכין את התלמידים ולהבהיר להם את הקשר בין המוצגים לבין החומר הנלמד ולאחריו מומלץ לעודד החלפת רשמים, בעל-פה ובכתב, על יצירות ובניינים ועל ביקור בתערוכה או באתר.

בהצגתם של בניינים ופסלים יש להסתייע ככל שניתן בצילומים שלהם ממבטים שונים ובצילומי פרטים, בתכניות קרקע, בחתכים, בהיטלים, בדגמים תלת-מימדיים, או כל כלי-עזר שיסייע בהבנת הבניין וסביבתו.

מומלץ מאוד לשתף את התלמידים בהוראה באורח פעיל, על-ידי דיון ושיחה. אלה יתפתחו בעקבות השוואת נושאים וסגנונות ועל-ידי הקשרים תרבותיים. למשל: השוואה בין יצירות המציגות אותם נושאים וסגנונות ועל-ידי יצירת הקשרים תרבותיים. למשל: השוואה בין יצירות המציגות אותם נושאים, אך הן מתקופת שונות והקונטקסט התרבותי הוא שונה: דיון אודות השוני בקהל היעד, בתכלית היצירה, בהבדלי הגישה לנושא ובדרך השימוש באמצעים הטכניים והצורניים. כל אלה יסייעו בניתוח ובליבון נושאי הלימוד של התכנית ויאפשרו הטמעה מירבית של המידע.

יש להקפיד על היגוי נכון של שמות, מושגים, אמנים, מקומות וכד' לכן, מומלץ לרשום אותם על הלוח, גם בלועזית ואף להכין ולהפיץ בקרב התלמידים לקראת כל שיעור, או במהלכו, רשימה מודפסת של מונחים ושמות.

מומלץ שהמורה יביא לכיתה פרסומים היוצאים לרגל תערוכות, בנושאים הקשורים לתכנים שבתכנית הלימודים ויתעדכן באופן שוטף בפרסומים מתחום המקצוע.

ראשי פרקים של התכנית לכיתות י"א-י"ב

הקצאת שעות מומלצת *

8	1. אמנות פרה-היסטורית
	1.1 תקופת האבן הקדומה (התקופה הפליאוליתית)
	1.2 תקופת האבן החדשה – המהפכה הניאוליתית
15	2. תרבויות המזרח הקדום
	2.1 מצרים העתיקה
	2.1.1 אדריכלות קבורה
	2.1.2 מקדשי האלים מתקופת הממלכה החדשה
	2.1.3 פיסול חופשי
	2.1.4 עיטורי קברים ומקדשים בציור ובתבליט
18	3. יוון העתיקה
	3.1 התחדשות התרבות היוונית והתפתחותה
	3.2 אמנות התקופה הקדם-ארכאית (גיאומטרית ודמוי מזרחית)
	3.3 אמנות ואדריכלות התקופה הארכאית
	3.4 אמנות ואדריכלות התקופה הקלאסית
	3.5 סימנים ראשונים להלניזם (המאה הרביעית)
	3.6 התקופה ההלניסטית (30-323 לפנה"ס)
10	4. רומא הקיסרית
	4.1 אדריכלות ברומא ובערי הפרובינציות
	4.2 הציור והפסיפס
	4.3 הפיסול החופשי והתבליט
28	5. ימי הביניים
	5.1 הנצרות הקדומה - מדת נרדפת לדת שלטת
	5.2 אמנות יהודית בתופת המשנה והתלמוד
	5.3 האימפריה הביזנטית
	5.4 אמנות האיסלאם
	5.5 ימי הביניים במערב אירופה

* שעות הלימוד כוללות ביקורים באתרים ובמוזיאונים וצפייה בסרטים, שהם חלק בלתי נפרד ממערך ההוראה.

26	6. ביטוי הרנסנס באיטליה ומצפון לאלפים
	6.1 מבשרי הרנסנס באיטליה
	6.2 ביטויי הרנסנס הראשונים
	6.3 הרנסנס בשיאו
	6.4 הציור הוונציאני
	6.5 האמנות מצפון לאלפים (ארצות השפלה וגרמניה)
12	7. הבארוק באיטליה
	7.1 הבארוק ברומא – עקרונות חזותיים
10	8. צרפת, ספרד, הולנד ופלנדריה המאה השבע-עשרה
	8.1 צרפת
	8.2 ספרד
	8.3 פלנדריה
	8.4 הולנד
23	9. זרמי מחשבה וביטויים באמנות
	9.1 הניאוקלאסיקה
	9.2 הרומנטיקה
	9.3 ריאליזם ונטורליזם
15	10. האימפרסיוניזם
	10.1 מרכיבים תיאורטיים ויישומם בציור
	10.2 קבוצת האימפרסיוניסטים
	10.3 ביטויים בפיסול – אוגוסט רודן
10	11. נושאים ביודאיקה*
	11.1 כתבי-יד מאויירים
	11.2 תשמישי קדושה

סה"כ שעות: 180

פירוט נושאי הלימוד לכיתות י"א-י"ב

* נושאים אלה יכולים להשתלב בתכנית הלימודים השוטפת, בסמיכות לחגים ולביקורים במוזיאונים.

1. אמנות פרה-היסטורית

1.1 תקופת האבן הקדומה (התקופה הפליאוליתית)

תרבות הציד והלקט, יצירת הכלים וראשית האמנות הפיגורטיבית.

1.1.1. פיסול במימדים קטנים (פיסול חופשי ותבליטים): צלמיות פריז ובעלי-חיים.

1.1.2. ציורי המערות: מיקום, נושאים, טכניקה, חומרים, תכלית ומשמעות משוערים.

תקופת האבן החדשה – המהפיכה הניאוליתית

המעבר להתישבות קבע, ביות בעלי חיים וצמחים.

1.2.1. מבנים מגאליתיים: דולמנים, מנהירים, מבנה "סטונהג".

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. "ונוס מוילנדורף" – אוסטריה: צלמיות פריז אחרות.

2. ציורי המערות בלסקו ובאלטמירה: בעלי חיים..

3. אדם מוטל ליד תאו ממערת לסקו.

4. דולמן.

מושגים מרכזיים: תרבות, נטורליזם, קווי מתאר, מאגיה, מבנים מגאליתיים, תיאור סכמתי.

דוגמאות לנושאי חתך: בעלי חיים, אלות פריז.

2. תרבויות המזרח הקדום

מבוא לצמיחת התרבויות של "הסהר הפורה" (מעמקי הפקת והחידקל ועד לעמק הנילוס): תרבויות מסופוטמיה ומצרים.

2.1 מצרים העתיקה

רקע היסטורי, פוליטי, חברתי ודתה והשפעתו על האדריכלות והאמנות לאורך התקופות: השלטון הריכוזי של פרעה בן-האלים, ההיררכיה החברתית, האמונה בהישארות הנפש, פולחן המתים המפותח והחניטה – כגורמים המעצבים את מאפייני האמנות והאדריכלות.

2.1.1 אדריכלות קבורה

- התפתחות מבני הקבורה המלכותיים במהלך תקופת הממלכה הקדומה – מהמסטאבה לפירמידה.
- קברי הסלע והקברים המוסווים (כדוגמת קברו של תות ענח'–עמון).
- מקדשי הקבורה מתקופת הממלכה התיכונה והחדשה.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. תרשים קברי מסטאבה
2. פירמידת המעלות של המלך צ'וסר בסאקארה
3. מכלול הפירמידות בגיזה
4. הספינקס של המלך חפרן
5. קברי הסלע באתר בני-חאסן
6. מקדש הקבורה של המלכה חתשפסות באתר דיר-אל-בחרי.
7. דוגמה למומיה
8. מקדש רעמסס באבו-סימבל
9. ארון הקבורה של תות-ענח'–עמון

2.1.2 מקדשי האלים מתקופת הממלכה החדשה מקדשי הפילון הבנויים לאורך ציר.

- חומרים ושיטות בנייה, עקרונות מבניים, מימדים, יחס לנוף.

- מרכיבי המקדש – שדרת הספינקסים, האובליסקים, שער הכניסה (הפילון), חצר מוקפת עמודים, אולם רב-עמודים (היפוסטילי), אזור חללים מקודשים.
- אופי העיטורים ויחסם למבנה, סוגי הכותרות.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. מכלול מקדש אמון בקרנק
2. מכלול המקדש בלוקסור
3. פרטי עיטורי-תבליט על העמודים
4. כותרות העמודים לסוגיהן

2.1.3 פיסול חופשי

- פסלי קבורה (דמות הקא): פסלי מלכים, בני אצולה, סופרים, עבדים בתנוחת עמידה ובתנוחת ישיבה.
- עיצוב: חומרים, מימדים, עיצוב אנטומי, טכניקת עיצוב.
- מוסכמות תיאור: חזיתיות, יציבות, נוקשות, העדר תנועה, גושיות, הבלעת הייחוד האישי, מוסכמות התיאור של גברים ושל נשים וחריגה מהמוסכמות לפי המעמד.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. תרשים של מבחר אלילים מצריים.
2. פסל המלך חפרן, נץ-חור האלוהי.
3. מנקור ומלכתו מקירינוס.
4. הנסיך רע-ח'תפ, בן המלך סנפרי ממידום.
5. הנסיכה נופרת, רעיית הנסיך רע-ח'תפ.
6. דגם פרוטומה של המלכה נפרטיטי, אשת אמניחתפ הרביעי (אחינאתון).
7. דיוקן אחינאתון מאל-עמרנה
8. מכסה הקבורה של תות-ענח'אמון.

9. פסלי רעמסס השני בכניסה למקדש הסלע באבו-סימבל

10. פסל סופר המלך (צעיר ומבוגר)

11. דמויות חיילים בדגמי העץ

12. דמות שפחה

13. ראש הכפר (אחראי העובדים)

2.1.4 עיטורי קברים ומקדשים בציור ובתבליט

- נושאים: נושאים היסטוריים; נושאים דתיים (תיאורי קבורה, דיוקן הנפטר); פעילות מחיי היום-יום; פעילות עונתית (עבודת אדמה, ציד, דיג, מלאכות שונות); פעילות פנאי (משתה, מחול, נגינה).
- טכניקת עיצוב: ציור, הסקו, תבליט השקע, תבליט הבלט.
- מוסכמות התיאור: ציור בהמשכים ברצועות רוחב, שילוב כתב ההירוגליפים בציור; קנון דמות האדם (ציורף איברים בצדודית ובתיאור חזיתי, הבעה נוקשה וקפואה); היררכיה; תיאור חלל; (סימטריה, שטיחות ושילוב מספר נקודות מבט); עיצוב בקווי מתאר מודגשים ומשטחים פנימיים חלקים. חריגות בתיאור מעמדות נמוכים ובעלי-חיים ושינויים בסגנון במהלך התקופות.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. ציור הברכה
2. צד ציפורים
3. אפריזת האוויזים
4. המשתה – נגינה ומחול
5. ציור מקבר אצילים (עבודות משה)
6. ציור מקבר מלכותי (מלך ואלוהות)
7. האל אנוביס מבצע חניטה
8. כס תות-ענח'-אמון

9. משפט המתים על פפירוס

מושגים מרכזיים: הקא, פרעה, חניטה, הישארות-הנפש, ספינקס, מקדש סילון, אובליסק, פירמידה, מוסכמות-תיאור, חזיתיות, נוקשות, סימטריה, אימת החלל הריק, הירוגליפים (כתב החרטומים), היררכיה, תיאור ייצוגי, סימני היכר (אטריבוטים), קנון.

דוגמאות לנושאי חתך: דמויות אלים, דמות השליט, מבני-קבורה, נושאי הווי, מוסכמות-תיאור

מומלץ לערוך ביקור במוזיאון ארצות המקרא בירושלים

3. יוון

3.1 התחדשות התרבות היוונית והתפתחותה (מהמאה השמינית ועד המאה הרביעית לפני הספירה).

3.1.1 החלוקה הסגנונית לתקופות, בסימן החיפוש אחר אמות-מידה לשכלול הצורות.

3.1.2 מקורות השראה לנושאים באמנות היוונית: סיפורי המיתוס, דמויות, מפלצות, ספורטאים, גיבורים ואלים וסימני ההיכר שלהם (אטריבוטים)

תמונות להדגמה ולניתוח ייבחרו על-ידי המורה ממאגר התמונות.

3.2 אמנות התקופה הקדם-ארכאית (המאות שמינית-שביעית לפני הספירה):
3.2.1. ציור על כדים:

- הסגנון הגיאומטרי – היחס בין העיטור לכלי, צפיפותו של העיטור.
- השפעות מן המזרח – השפעת הנושאים, פיזור המרכיבים על הכלי

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. כד חרס "קראטר" מן התקופה הגיאומטרית – טקס אשכבה.
2. כד חרס "אמפורה" מן התקופה הגיאומטרית – תהלוכת לוויה.
3. כד חרס קורינתי, דמוי מזרחי.

3.3 אמנות ואדריכלות התקופה הארכאית (הסגנון הארכאי ושלבי המעבר אל הסגנון הקלאסי-משלהי המאה השביעית ועד ראשית המאה החמישית לפני הספירה)

- 3.3.1 המבנה החברתי בערים היווניות (שלטון האוליגרכיה); המעבר לדמוקרטיה; מלחמות פרס.
- 3.3.2 פיסול חופשי – דמויות הקורוס והקורה; פיסול ארכיטקטוני (סצנות על גמלוני ומטופות; ביטוי גמלוני לאירועים היסטוריים מלחמות פרס); מוסכמות העיצוב הארכאי של הדמויות ומשמעותן; המעבר אל "הסגנון הרציני".

3.3.3 ציורי כדים:

- טכניקות (דמויות שחורות, דמויות אדומות)
- ציירים ונושאים (מיתוסים, ספורט, משתאות)
- עיצוב הדמויות, הטיפול בבגד, דגמי העיטור והיחס בין העיטור לבין צורת הכלי (ארגון הדמויות, המרכיבים העיטוריים, השימוש בכתובות)

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. הגמלון במקדש אפיה באאיגנה.
2. גמלון מקדש זאוס באולימפיה – אפולו בין הלפיתים והקנטאורים; מאבק בין לפיתות וקנטאור.
3. המטופות במקדש זאוס – הרקולס ואטלס.
6. קלוביס וביטון.
7. קורוס מיארסטודיקוס.
8. הנער הקריטי.
9. ברלין קורה.
10. פפלוס קורה.

11. נושא העגל.
12. זיאוס/פוסידון.
13. הרכב מדלפי.
14. כד פרנסואה.
15. כד חרס אמפורה-טכניקת הדמויות השחורות (אייקס ואכילס משחקים בקובייה).
16. פנים צלחת-דיוניסוס בסירה-טכניקת הדמויות השחורות.
17. כד חרס אמפורה-טכניקת הדמויות האדומות (אתנה ודיוניסוס).
18. נפילת טרויה-טכניקת הדמויות האדומות (קטע מאמפורה).
- 3.4 אמנות ואדריכלות בתקופה הקלאסית (מראשית המאה החמישית ועד המאה הרביעית לפני הספירה):**
 - כינון הדמוקרטיה באתונה ובערים אחרות ביוון, החתירה לאידיאל האיזון בעיצוב גוף האדם ובעיצוב נפשו; גיבוש יחס הגדלים ההרמוני בארכיטקטורה (יחס הזהב); התפתחות הסגנון הקורינתי.
 - 3.4.1 ה"אגורה"-מרכז ציבורי ומסחרי: מבנה הסטואה ומבני ההתכנסות (הבוליטריון).
 - 3.4.2 התפתחות מבנה התיאטרון.
 - 3.4.3 אדריכלות המקדשים ועיטוריהם: האקרופוליס, המתחם המקודש באתונה, מקדש הפרתינון והארכתאון, האורדרים: דורי, יוני וקורינתי, מבנה המקדש וחלקיו.
 - 3.4.4 הפיסול החופשי-טיפוסי פסלים:
 - הדמות האידיאלית (אדם ואל).
 - הפסלים המובילים (מירון, פוליקליטוס, פידיאס).
 - 3.4.5 ציורי כדים: התיחסות חדשה לרקע ולחלל; ארגון הדמויות; הצייר פוליגנוטוס והשפעתו על ציור הכדים.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. סגנונות האדריכליים (האורדרים) - הסגנון הדורי, היוני והקורינתי - תרשימי חתך והדגמה בתמונות.
2. תכנית קרקע של מקדש טיפוס.
3. האגורה באתונה (תכנית קרקע במאה החמישית).
4. התיאטרון באפידאורוס.
5. האקרופוליס : תכנית קרקע, מראה כללי, שחזור.
6. הפרתינון : מבט כללי
7. הפרתינון : תכנית קרקע
8. הפרתינון : פסלי הגמלון-אפרודיטה ושתי אלות ; דיוניסוס.
9. הפרתינון : תבליטי האפריז.
10. הפרתינון : פסלי מטופה-קנטאורמכיה.
11. מקדש הארכתיאון.
12. זורק הדיסקוס.
13. נושא הרומח.
14. אתנה פרתינוס.
15. ניקה רוכסת את סנדלה.
16. כד חרס "ליקיתוס"-משוררת.
17. מצבת הגסו.

3.5 סימנים ראשונים להלניזם (המאה הרביעית)

- השינויים הפוליטיים במעמדה של אתונה והחידושים הסגנוניים.
- הבעת רגש ועירום נשי בפיסול, השינויים בפרופורציות, פריצה לחלל : סימנים ראשונים להלניזם.
- הפסלים המובילים – פרקסיטלס, ליסיפוס, סקופאס.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. פרקסיטלס : הרמלס ודיוניסוס (העתק רומי).

2. אפרודיטה מקנידוס (העתק רומי).

3. ליסיפוס, אפוקסיומנס (העתק).

4. סקופאס, מאינדה.

5. אפולו מבלבדר.

3.6 התקופה ההלניסטית (30-323 לפנה"ס)

3.6.1 מבוא כללי-כיבושי אלכסנדר מוקדון בשיאם (325 לפני הספירה)

השפעת הדדיות בין התרבות ההלנית לבין תרבות המזרח; ערי-ממלכה ומרכזי תרבות חדשים (פרגמון, אלכסנדריה, אנטיוכיה, מילטוס); ושינויים בסגנון ובנושאים בתקופה ההלניסטית.

3.6.2 הפיסול בתקופה ההלניסטית-יחס חדש לארכיטקטורה; מגמה ליצירת אשליה; הבעת רגשות עזים; גיוון דמויות ונושאים (ילדים, זקנים, ברברים, סצינות היסטוריות והווה).

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. ראש אלכסנדר מוקדון.

2. המזבח מפרגמון-תבליט מלחמת אלים בענקים.

3. ונוס ממילו.

4. הגאלי הממית עצמו ואת אשתו (העתק).

5. הלאוקון.

6. זקנה שיכורה.

7. ניקה מסמוטרקי.

8. פסיפס קרב אלכסנדר.

מושגים מרכזיים : מיתולוגיה, פילוסופיה, אימת-החלל-הריק, אורדר (סגנון אדריכלי)-דורי, יוני, קורינתי, גמלוני, אנטבלטורה, סטילובט, תיאור-סכמתי, ריאליזם, נטורליזם, אידיאליזם, הקצרה,

הרמוניה (איזון), פרופורציות, דמוי-מזרח, תקופה גיאומטרית, תקופה ארכאית, ארכאי, התקופה הקלאסית, קלאסי, פאנאתנאיה, משחקים אולימפיים, התקופה ההלניסטית, הלניזם, מאוזולאום, סימני-היכר (אטריביוטים), קונטרפוסט, אתוס, פאתוס.

דוגמאות לנושאי חתך: דמויות אלים מקדשים, מעמד-האמן, דמויות בעירום, המיתולוגיה, מבני משתאות, תיאורי הווי, נושאים מן ציבור, מבני תרבות.

4. רומא הקיסרית

- רקע גיאוגרפי, היסטורי ופוליטי, החל מיסוד העיר ותקופת המלוכה (510-625 לפני הספירה), תקופת הרפובליקה ועד שלהי תקופת הימפריה;
- מקורות השראה יווניים ואטרוסקיים ופיתוחים רומיים מקוריים-תפוצתם ברחבי האימפריה מנהר הפרת ועד בריטניה;
- התפתחות סגנונית, מריאליזם מפורט להצגה סכימטית ייצוגית.

4.1 אדריכלות ברומא ובערי הפרובינציות

- 4.1.1 שיטות וחומרי בנייה-יציקת בטון, בנייה בלבנים ובאבן, הקשת והקמרון מבנה ושימוש.
- 4.1.2 הפורום; טיפוס הביניינים (מקדשים ומבני ציבור, מבני הנצחה, מבני שעשועים ופנאי, גשרים ואמות מים).
- 4.1.3 הווילה הרומית.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. תרשימים של סוגי קשתות וקימורים.

2. פורום הקיסרים ברומא ומראה כללי של רומא הקיסרית מתקופת קונסטנטינוס.
3. מקדש וסטה.
4. מקדש הפנתיאון.
5. מקדש "הבית הרבוע" (MASION CARREE) בניס, צרפת.
6. שער טיטוס.
7. קשת קונסטנטינוס.
8. עמוד טריאנוס.
9. מרחצאות קרקלה ברומא.
10. הקולוסיאום.
11. התיאטרון של מרסיליוס ברומא.
12. הבסיליקה של מקסנטיוס.
13. הבסיליקה של טריאנוס.
14. גשר גארד בצרפת.
15. מבט כללי על פומפי.
16. מבט על רחוב בפומפי ומראה ה"מאובנים" (שחזור דמויות הנספים).
17. בית חצר בפומפי.

סיור: מומלץ לערוך סיור בבית שאן, בעתיקות העיר הרומית-ביזנטית.

4.2 הציור והפסיפס

- 4.2.1 ציורי הקיר ופסיפסי רצפה בבתי האמידים בפומפי וברומא- טכניקת הפרסקו והפסיפס.
- המורשת היוונית : העתקי יצירות הלניסטיות.

- הנושאים הרווחים: נוף פסטורלי, נוף ארכיטקטוני, שילוב אלמנטים ארכיטקטוניים וצמחיים ומסגור סצינות בודדות, תמונות מיתולוגיות, תמונות היסטוריות, טבע דומם, סצינות תיאטרון והווי רחוב, מסכת טקסי הקבלה בוילת המיסטריות בפומפי.
- 4.2.2 פסיפסים מאוחרים מתקופת האימפריה – פיאה ארמרינה (סיציליה).

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. הרקולס וטלפוס.
2. קטע ציור מוילת המיסטריות.
3. ציור מפומפי, פרספקטיבה בארכיטקטורה.
4. ציור מפומפי של אמפיתיאטרון.
5. ציור מפומפי של האופה ולקוחותיו.
6. ציור מפומפי של נוף.
7. פקויוס פרוקלוס ורעייתו.
8. שלוש הגרציות.
9. הנערה עם הפרחים.
10. טבע דומם, קערת פירות.
11. קרב אלכסנדר-פסיפס רצפה.
12. הדגים-פסיפס רצפה מפומפי.
13. היונים-פסיפס רצפה מפומפי.
14. שחקני הרחוב-פסיפס רצפה מפומפי.
15. נערות מתעמלות-פסיפס מוילה בפיאה ארמרינה, סיציליה, ראשית המאה הרביעית לספירה.

4.3 הפיסול החופשי והתבליט

4.3.1 אמנות הדיוקן בהשראת פולחן אבות המשפחה : עיצוב

ריאליסטי מדויק והדגשת התווים הייחודיים.

4.3.2 האמנות הרשמית מתקופת אוגוסטוס ועד קונסטנטינוס :

התפתחות סגנונית בנושאי תעמולה, הנצחת דיוקנאות של מצביאים וקיסרים, ותיאורים היסטוריים ותיעודיים של תהלוכות, טקסים וקרבות.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. הפטריקי עם שני ראשים.
2. אוגוסטוס מ"פרימה סורטה".
3. דיוקן אספסיאנוס.
4. דיוקן טיטוס.
5. דיוקן גברת פלבית.
6. דיוקן אדריאנוס.
7. מרקוס אאורליוס.
8. דיוקן קרקלה.
9. ארבעת הטטררכים.
10. הקיסר קונסטנטינוס.
11. ארה פאקיס ותבליט תהלוכת קורבן.
12. קשת טיטס, תהלוכת ניצחון (שני התבליטים).
13. עמוד טריאנוס (פרט מהעמוד).
14. מרקוס אאורליוס על הסוס.
15. קשת קונסטנטינוס ותבליטים מתקופת אדריאנוס, מרקוס אורליוס וקונסטנטינוס.

מושגים מרכזיים : קשת וקמרון, פורום, קשתות-נצחון, אקוודוקט, ויאדוקט, רפובליקה, מיתולוגיה, נוף פסטורלי, תיאור ייצוגי, אימפריה, אמפיתיאטרון, ריאליזם, אימפריה, קשת וקמרון, פורום, קשתות-נצחון, אקוודוקט, ויאדוקט, רפובליקה, מיתולוגיה, נוף פסטורלי, תיאור ייצוגי.

דוגמאות לנושאי חתך: דיוקנאות, אמנות-תעמולה, הנצחת דמות-השליט, תיאורים היסטוריים, תיאורי נוף, תיאורי הווי, נושאים מן המיתולוגיה, טבע דומם, סמלי שלטון.

סיור: מומלץ לבקר בתיאטרון ובמוזיאון בקסריה.

5. ימי הביניים

בירור המושג ימי הביניים והיקפו ההיסטורי והגיאוגרפי הרחב (החל מן המאה השלישית עד המאה הארבע-עשרה):

- הנצרות הקדומה והתפצלותה לנצרות של המזרח (האימפריה הביזנטית) ולנצרות של המערב (ממלכות מערב אירופה).

- הנצרות ככח תרבותי ופוליטי חדש והזיקה לשטחי האימפריה הרומית. שילוב המורשת הגרמנו-רומית עם מורשת כתבי הקודש.

5.1 **הנצרות הקדומה – מדת נרדפת לדת שלטת** (לפני התמוטטות האימפריה הרומית במערב ועד המאה החמישית לספירה).

5.1.1 האמנות ככלי להפצת עיקרי התורה והאמונה הנוצרית; התרחקות מעולם

התופעות ומהתיאור האשלייתי:

- ביטויים סמליים והאמצעי של הפרה-פיגורציה (דגש על הקורבן ותשועת הנשמות) ציורי הקטקומבות, תבליטי הסרקופגים.

- ציורי בית-הכנסת בדורה אירופוס כתקדים לתיאורי התנ"ך בצירופים סמליים: השוואת התכנית המקראית בדורה (מחצית המאה השלישית), עם התכנית בפסיפסי כנסיית סנטה מריה מג'ורה ברומא (מחצית המאה החמישית).

- מעבר הדגש לביטוי ניצחון הנצרות לאחר כינונה כדת שלטת באימפריה: פסיפסים (מהמאוזוליאום של גאלה פלצידיה ברוונה).

5.1.2 מבני התפילה והפולחן-אימוץ טיפוסי מבנים גרמנו-רומיים.

- המבנה הבסקילי.

- המבנה המרכזני – קברות קדושים, בתי טבילה ומבני זיכרון.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. הסעודה האוקריסטית, ציור מקטקומבה.
2. הרועה הנאמן, ציור מקטקומבה ופרט מסרקופג.
3. אורנט, ציור מקטקומבה.
4. תמונות מתוך הברית החדשה והישנה, מסרקופג יוניוס באסוס (כגון: עקדת יצחק).
5. יונה והדג, ציור מקטקומבה.
6. תמונות מבית-הכנסת של דורה אירופוס (הקיר המערבי), מבט כללי.
7. דורה אירופוס, חציית ים סוף, מחצית המאה השלישית.
8. סנטה מריה מג'ורה, הבזיליקה - חציית ים-סוף, מחצית המאה החמישית, רומא.
9. פסיפסי גאלה פלצידיה ברוונה.
10. כנסיית סן-פטרוס, רומא (תחריט).
11. המאוזוליאום של סנטה קונסטנצה.
12. רומא והקבר הקדוש בירושלים – צירוף מבנה הבזיליקה לרוטונדה (המרטיריום והאנסטזיס).
13. כנסיית המולד בבית-לחם – צירוף מבנה הבזיליקה לאוקטגון.
14. המאוזוליאום של גאלה פלצידיה, תכנית בצלב יווני.
15. הבפטיסטריום (מבנה הטבילה) של האורתודוקסים ברוונה.

5.2 **האמנות היהודית – בתקופת המשנה והתלמוד** (מן המאה השלישית ועד המאה השביעית)

רקע היסטורילחיי הקהילות היהודיות תחת שלטון רומא והקיסרות הביזנטית המוקדמת בארץ ובתפוצות.

5.2.1 עיטורי קברים: ציורי קיר בקטקומבות, תבליטים על ארונות קבורה.

5.2.2 בתי-כנסת קדומים ועיטורים, בארץ ובתפוצות:

- אדריכלות – התגבשות טיפוסי מבנים והתאמתם לצורכי התכנסות הציבור ונוהלי התפילה.
- יטורים – ציורי קיר, גילופי אבן במבנה ובארונות קודש, רצפות פסיפסים (מגוון הנושאים: סיפורי מקרא, סמלים יהודיים, סמלים פגאניים, עיטורים מופשטים).

סיורים: מומלץ לערוך סיור בבית שערים וכן בבתי הכנסת בכפר נחום, בחמת שבטבריה ובבית אלפא.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. סמלים יהודיים על מטבעות ונרות חרס מן התקופה שלאחר המרד הראשון ותקופת בר-כוכבא: חזית המקדש, מנורה, משבעת המינים, מכלי המקדש.
 2. ציורי-קיר מקטקומבות יהודיות ברומא.
 3. מערכות הקבורה בבית-שערים - גלופים באבן ובעופרת של בעלי חיים, זרים, סמלים יהודיים ונושאים "אליליים" (מסיכות, אלות מכונפות, לידה והברבור).
 4. שחזור בית הכנסת במירון, מן המאה השלישית.
 5. בית הכנסת של דורה אירופוס (מחצית המאה השלישית) – אדריכלות וציורי-קיר (העתק, בבית התפוצות).
 6. בית-הכנסת של כפר נחום – אדריכלות וגילופי אבן.
 7. בית הכנסת בחמת טבריה – אדריכלות ופסיפסי רצפה.
 8. בית הכנסת בבית אלפא – אדריכלות ופסיפסי רצפה.
- 5.3 **האימפריה הביזנטית** (מן המאה השישית ועד המאה החמש-עשרה).
 התבססות קונסטנטינופול כמרכז פוליטי ונוצרי חדש עד נפילתה בידי המוסלמים (1453); הקשר ההדוק בין הפטריארך לקיסר; מוסכמות התיאור הביזנטי.

- 5.3.1 אדריכלות הכנסיות – התגבשות והמשכיות המבנה המרכזי.
- 5.3.2 מקומו של העיטור בכנסייה הביזנטית כמרכיב חיוני לתפילה ולפולחן; מערכת הנושאים והזיקה למיקומם במבנה; ישו כשליט העולם בכיפה המרכזית וכו'; הפסיפסים וטכניקת עשייתם.
- 5.3.3 האיקונות (הלוחות הצוירים או התבליטים), מיקומן ותפקידן בכנסייה; חומרים וטכניקה.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. כנסיית הגיה סופיה, קונסטנטינופול.
2. פסיפס ישו, מתמונות "דאזיס", הגיה סופיה.
3. כנסיית סן-ויטלה, רוונה – תכנת קרקע, חתך, ומבט מן החוץ.
4. פסיפסי סן-ויטלה: עקדת יצחק, יוסטיניאנוס ותיאודורה.
5. פסיפסי סנט אפולינרה אין-קלאסה, רוונה – אפולינר בגן-עדן (באפסיס).
6. פסיפסי סנט אפולינרה נואובו, רוונה – נס הלחם והדגים, הסעודה האחרונה.
7. איקונה – מריה עם ישו התינוק, מסנטה קתרינה, המאה השישית.
8. איקונה עם סצינות מהברית החדשה.
9. פרט מאיקונה רוסית – הבתולה מוולאדימיר.

5.4 אמנות האיסלם

- מבוא היסטורי ודתי: היווסדות האיסלם, החליפות, עיקרי האמונה.
- 5.4.1 התגבשות האסתטיקה המוסלמית וייחודה:
 - אחידות דתית וגיוון תרבותי-אזורי;
 - מהותו הרוחנית-מונותאיסטית של האיסלם כמלכד המורשת הערבית במסורות העמים באימפריה האיסלמית.
 - 5.4.2 השפה החזותית המופשטת:
 - העיטור הגיאומטרי, העיטור הצמחי (ערבסקה), הכתב כאיטור;

- ייחודו של העיטור האיסלמי, לעומת העיטור המופשט במסורות הגרקו-רומיות, הביזנטית והאירית.
- 5.4.3 האדריכלות הדתית ועיטורה:
 - התגבשות טיפוסי המסגדים והמבנים הנלווים:
 - מסגד החצר.
 - מסגד ארבעת האיוואנים.
 - המסגד העותמני באיסטנבול.
 - הריהוט הדתי במסגד: המנבר והמחרב (דוגמאות מהמזרח-התיכון, צפון-אפריקה, ספרד, טורקיה).
- 5.4.4 ביטויי האמנות הפיגורטיביים:
 - ציורי הקיר בארמונות (שרידים מעטים).
 - איורי כתבי-היד בנושאים דתיים ובנושאים חילוניים.
- 5.4.5 האמנות "הזעירה": קרמיקה, עבודות מתכת, עבודות עץ, עבודות זכוכית, שטיחים וכד'.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. הכעבה במכה.
2. מפת כיבושי האיסלם.
3. עיטור הפסיפסים בכיפת הסלע, ירושלים (691).
4. עיטור הנוף במסגד הגדול בדמשק (706).
5. גילופי האבן מארמון מושאטה, מחית המאה השמינית.
6. משטחי העיטור בקירואן, במחרב ובמנבר (862).
7. עיטורי לבנים, המואוזילאום הסמנדי בבוכרה, פנים וחוץ (מחצית המאה העשירית).
8. עיטור אריחים מן המסגד הגדול באספהאן (שלהי המאה האחת-עשרה).
9. עיטור אריחים בדגמים צמחיים, בעיצוב הארכיטקט סיאן ממסגד רוסטם פאשה, באיסטנבול (מחצית המאה השש-עשרה).

10. משטחי עיטור בסטוקו ואריחים מארמון אלהמברה בספרד, עיטור גיאומטרי, צמחי, קליגראפי (מחצית המאה הארבע-עשרה).
11. כיפת נטיפים באלהמברה.
12. מבנה כיפת הסלע בירושלים (691).
13. המסגד הגדול בדמשק (706).
14. מסגד אבן-טולון בקהיר (879).
15. המסגד הגדול בקירואן, טוניס (836 – 875).
16. המסגד הגדול בקורדובה, ספרד (961 – 976).
17. המסגד הגדול באספהאן, איראן (1072 – 1092).
18. מסגד סוליימאניה באיסטנבול, שתוכנן בידי סינאן (1550 – 1557).
19. ציורי קיר מבית המרחץ בארמון קוציר עמרה: נשים מחוללות (מחצית המאה השמינית).
20. דפי קלף מעוטרים מוזהבים מקוראן, בגדד (המאה התשיעית-העשירית).
21. תמונות מתוך "באיאד וריאד", ספרד (1200 בקירוב).
22. איורים מתוך המאקאמות של אל-חאירי, אייר יחיא אל-ואסטי, בגדד (1237).
23. מיניאטורה פרסית של הצייר ביהזאד, מתוך "בוסתן" של סאדי (1489).
24. שני דובים, מתוך "מנאפע אל-חיוואן" ("שימושי החיות"), איראן (1290).
25. צלחות מזוגות מעוטרות, מן המאה התשיעית, עיראק.
26. צלחת מעוטרת בכתובת קופטית, מסמארקאנד (המאה העשירית).
27. קופסת שנהב, פיקסיס, מגולפת בדגם צמחי, ספרד (970).
28. קנקן ברונזה, בעל זרבובית בצורת תרנגול, קהיר (מחצית המאה השמינית).
29. מנורות מסגד מזכוכית מעוטרות באמאיל, ממצרים ומסוריה (המאות השלוש-עשרה והארבע-עשרה).
30. אריג מעוטר בדגמי חיות וכתובות קופטיות, ספרד (המאה השתים-עשרה).
31. שטיחי צמר בדגמים גיאומטריים, מן התקופה הסלג'וקית בטורקיה.
32. שטיחים באיור פרסי מהמאה השש-עשרה מתוך ספר החמשה של ניזאמי.

5.5 ימי הביניים במערב אירופה (מן המאה השישית ועד המאה השלוש-עשרה).

נסיבות חברתיות, פוליטיות ודתיות להתגבשות ממלכות הברברים, להתחזקות האפפיור והמנזרים, לשיטות הארגון הפאודלית ולעליית הערים, מסעי הצלב והצליינות, התפתחות האוניברסיטאות.

5.5.1 אדריכלות:

- חידוש הבנייה המונומנטלית באבן (מן המאה התשיעית).
- מכלול מנזר.
- אחוזה פאודלית.

5.5.2 סגנון הרומנסק (מאות אחת-עשרה ושתיים-עשרה):

- בירור המושג; תנועות העלייה לרגל ומסעי הצלב.
- אדריכלות הכנסיות – טיפוס כנסיית עולי-הרגל.
- הפיסול הארכיטקטוני – התגבשות נושאים אופייניים: יום הדין האחרון בחזית הכנסייה ומעל לכניסה הראשית; ונושאים שאינם דתיים, הפזורים בכל מקום בבניין.

5.5.3 הסגנון הגותי; (מאות שתיים-עשרה – ארבע-עשרה):

- בירור המושג; העלייה של הקתדרלה (כנסיית הבישוף) כבניין ומוסד עירוני חשוב.
- שיטת הבנייה הגותית – עקרון השלד, הקשת המחודדת, הקימור הצולב, התומכות הדואות, הבנייה לגובה.
- הפיסול הארכיטקטוני – ארגון החזיתות, חשיבותה של מריה, עלייתם של נושאים חילוניים (עונות השנה, האמנויות החופשיות).
- שינויים בסגנון ובמערכת הנושאים, כגון: דמויות מאורכות וריאליזם חדש, תהליך הפרדת הפסלים מחלקי הארכיטקטורה.
- עיטורי הזכוכית הצבעונית (אמנות הוויטראז'ים) בחלונות וברוזטה (חלון השושנה).
- גויטיקה בין-לאומית.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. תכנית מנזר בסנט גאלן.
2. טירה פאודלית.
3. תרשים קימורי רומנסק.
4. סנט פואה, קונק.
5. יום הדין בטימפנון, פיסול השער בסנט פואה, קונק.
6. תכנית קרקע של כנסייה רומנסקית (סן-סרנין – טולוז).
7. קלויסטר המנזר במואסק.
8. טימפנון הכנסייה במואסק – ישו בהדרו.
9. כותרות רומנסקיות טיפוסיות.
10. סוגי קמרונות בגותיקה.
11. תכניות קרקע טיפוסיות של קתדרלות גותיות.
12. קתדרלת נוטר-דאם, פריס.
13. קתדרלת שארטר ופסלי עמוד בחזית המערבית.
14. קתדרלת ריימס – פסלי עמוד בחזית מערבית – הבשורה.
15. ויטראז' סנט שאפל, פריס.
16. הקתדרלה במילנו.
17. האחים לימבורג; ספר השעות של הדוכס דה-ברי; חודש מאי.

מושגים מרכזיים:

מונותיאזים, סימבוליזם, פרהפיגורציה, אוכריסטיה, מרטיריום, רליקויה, קטקומבות, סרקופגים, מבני-הנצחה, מאוזוליאום, בפטיסטיריום, בסיליקה, טימפנון, גומחה (אפסיס), אולם תווך, סיטראות, ארון-קודש, איקונה, טכניקת אינקוסטיק, איקונוסטזיס, אמבולטוריום, פיאודליזם, מנבר, מחרב, ערבסקה, קיבלה, עיטור נטיפים (מוקרנאס), מקאמאת (מקאמות), איוואן, חליפות, מינרט, מואזין, קליגראפיה,

רומנסק, גותיקה, קשת וקימור, קשת דואה, קתדרלה, סימני היכר (אטריביוטים), רוזטה, westwork.

דוגמאות לנושאי חתך: סמלים דתיים, דמויות קדושים, מבני תפילה, תיאורים מיקראיים, פיסול ארכיטקטוני (יחס ומיקום של הפסלים למבנה).

6. ביטויי הרנסנס באיטליה ומצפון לאלפים

משמעותו של המושג והשלכותיו התרבותיות; הנסיבות החברתיות – התפתחות מעמד הערים, מעמדם של האמנים וצמיחת הפטרונות החילונית (סוחרים, בנקאים, פרנסי העיר); היקף גיאוגרפי והיסטורי – צמיחתו באיטליה והתפשטותו לארצות השפלה.

6.1 מבשרי הרנסנס באיטליה (שלהי המאה השלוש-עשרה והמאה הארבע-עשרה):

אופי הגותיקה באיטליה; המורשת הקלאסית, יחס הסופרים לאמנות (דנטה, בוקצ'יו, פטררקה); ערי המדינה כמרכז היצירה.

6.1.1 הפסלים בני משפחת פיזאנו – השראה ממודלים קלאסיים.

6.1.2 אדריכלות השלטון העירוני - בניין הפלאצו פובליקו בסיאנה ועיטורו: הציור האלגורי של השלטון הטוב והשלטון הרע בידי אמברוג'יו לורנצטי (פרספקטיבה דו-מוקדית).

6.1.3 הציירים ג'יוטו ודוצ'יו – חידושים בעיצוב הדמויות ובהתייחסות לחלל: פרספקטיבה קווית איטואיטיבית, חלל במה.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. קמפו-סנטו (ימי הבניים) – הקתדרלה של פירנצה, הקמפנילה והבפטיסטריום.

2. ניקולה פיזאנו, דוכן הדרשה.

3. פאלאצו ווקיו, פירנצה (הבנייה החלה ב-1928).
4. אמברוגיו לורנצטי, "השפעתו של הממשל הטוב..."
5. צ'ימבואה, המדונה של סנטה טריניטה.
6. ג'יוטו, "המדונה אוניסנטי".
7. ג'יוטו, הקינה על מות ישו, קפלה ארנה, פדואה.
8. ג'יוטו, פגישת הנשיקה, קפלה ארנה, פדואה.
9. דוצ'יו, הכניסה לירושלים.

6.2 ביטויי הרנסנס הראשוניים (פירנצה – המאה החמש-עשרה)

נסיבות השיקום לאחר מגפת הדבר; פטרונותם של בני משפחת מדיצ'י; השפעת ה"הומניסטים" (העוסקים בחקר המורשת התרבותית); חקר העתיקות ברומא; מורשתו התיאורטית של ויטרוויוס; שכלתנות מדעית.

6.2.1 פיתוח תיאוריות אסתטיות הומניסטיות ויישומן באדריכלות:

- ברונלסקי – הפרספקטיבה הגיאומטרית, שימוש ביחידת גודל בסיסית (מודול) והגדרת יחסי הגדלים האידיאליים ביחס למימדים האנושיים, שימוש בצורות הבסיסיות במשטח ובחלל – הריבוע והעיגול: כיפת הקתדרלה, קפלה פאצי (החייאת העת העתיקה).

- אלברטי – המתמטיקה כיסוד משותף לאמנויות ולמדעים, מושג השלמות ביחסים ההרמוניים בין חלקי המבנה: חזית סנטה

מריה נובלה בפירנצה, חזית כנסיית סנט אנדריאה במנטואה,

פלאצו רוצ'לאי בפירנצה.

6.2.2 נושאים דתיים בלבוש קלאסי ואנושי:

- עיצוב מחושב בציור, "התיאור הנכון", מחקרים באנטומיה,

אמצעים ליצירת אשליית עומק (הפרספקטיבה

- הגיאומטרית, ארכיטקטורה מצוירת, הקצרה... – מזאציו, גיברטי, אוצ'לו, מנטניה, פולאיולו.
- פיירו דה-לה-פרנצ'סקה : הרמוניה ואיפוק.
 - ביטויי הגות ניאו-אפלטוניים, נושאים מן המיתולוגיה בפירוש אלגורי – בוטיצ'לי.
 - השפעת גותיקה בין-לאומית.
 - השפעות הפיסול העתיק – דונטלו, קדושים בעיצוב אנושי – הבעת רגש, המעבר לפיסול היקפי, חידוש יציקת הברונזה.
 - וורוקיו.
- 6.2.3 התפתחות תיאור הדיוקן :
דיוקנאות שליטים ; דיוקנאות תורמים ; דיוקנאות אמנים.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. ברונסלקי, סנטה מריה דל-פיורה – כיפת הכנסייה, חזית הבניין.
2. ברונלסקי, קפלה פאצי.
3. אלברטי, סנטה מריה נובלה.
4. אלברטי, כנסיית סנט אנדריאה.
5. אלברטי, פלאצו רוצ'לאי.
6. מזאצ'יו, השילוש הקדוש.
7. מזאצ'יו, גירוש אדם וחוה.
8. מזאצ'יו, תשלום המס.
9. אוצ'לו, הקרב בסן רומנו.
10. מנטניה, ישו המת.
11. מנטניה, חדר הזוג הנשוי.
12. פיירו דה-לה-פרנצ'סקה, ההלקאה.
13. פולאיולו – עינויי סאן-סבסטיאן.

14. בוטיצ'לי, פרימוורה.
15. בוטיצ'לי, הולדת ונוס.
16. דונטלו, דוד.
17. דונטלו, גטאמלאטה.
18. דונטלו, מריה מגדלנה.
19. דונטלו, משתה הורדוס, מתוך אגן הטבילה.
20. גיברטי, העקדה, מתוך דלתות ברונזה.
21. וורוקיו, דוד הצעיר.
22. פיירו דה-לה-פרנצ'סקה, דיוקנאות הנסיך מאורבינו ואשתו.

6.3 הרנסנס בשיאו (הרבע הראשון של המאה השש-עשרה)

הגשמת האידל ההומניסטי בידי אנשי אשכולות גאונים: חייהם, יצירתם ומידת השפעתם על הדורות הבאים, מנקודת מבטו של וסארי (היסטוריון לאמנות בן התקופה).

- 6.3.1 דקות ותחכום ביצירותיו של לאונרדו דה-וינצ'י (1452-1519) – ארכיטקט, מהנדס ביצורים, מדען חוקר רב-תחומי, צייר.
- 6.3.2 עוצמה וחומריות ביצירותיו של מיכלאנג'לו בואונרוטי (1475-1565) – משורר, פסל, צייר, אדריכל, מהנדס.
- 6.3.3 איזון וחושניות ביצירותיו של רפאל סאנצ'יו (1483-1520) – צייר, אדריכל, ארכיטקט.
- 6.3.4 השלמת המבנה האידאלי של הרנסנס ביצירותיו של ברמנטה (1444-1514) – מבנה ה"טמפיו" ברומא – מבנה עגול בעל מרכיבים של מקדש יווני ושלמות ביחסי הרמוניה מורכבים.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. לאונרדו דה וינצ'י, הערצת המאגיס.
2. לאונרדו דה וינצ'י, הסעודה האחרונה.

3. לאונרדו דה וינצ'י, מונה ליזה.
4. לאונרדו דה וינצ'י, מדונה בין ילד ואנה הקדושה.
5. לאונרדו דה וינצ'י, המדונה בין הסלעים, שתי גרסאות.
6. לאונרדו דה וינצ'י, רישום, ראשי סוסים.
7. לאונרדו דה וינצ'י, רישום עובר.
8. לאונרדו דה וינצ'י, דיוקן עצמי, רישום.
9. לאונרדו דה וינצ'י, רישום ראשים.
10. מיכלאנג'לו, הפייטה היפה.
11. מיכלאנג'לו, דוד.
12. מיכלאנג'לו, תקרת הקפלה הסיסטינית.
13. מיכלאנג'לו, תקרת הקפלה הסיסטינית, תרשים של תכנית התקרה.
14. מיכלאנג'לו, תקרת הקפלה הסיסטינית, הנביא ירמיהו.
15. מיכלאנג'לו, תקרת הקפלה הסיסטינית – בריאת אדם, החטא והגירוש מגן עדן.
16. מיכלאנג'לו, יום הדין האחרון.
17. מיכלאנג'לו, העבד הגוסס והעבד המרדן.
18. מיכלאנג'לו, הפייטה של רונדניני.
19. מיכלאנג'לו, הפייטה הפלורניטית.
20. מיכלאנג'לו, השבוי הבלתי גמור.
21. מיכלאנג'לו, כיפת סנט פטרוס.
22. רפאל, הטרנספיגורציה.
23. רפאל, המדונה של הדוכס הגדול.
24. רפאל, אסכולת אתונה.
25. רפאל, מדונה עם ישו ויוחנן.
26. ברמנטה, מבנה הטמפייטו.

6.4 הצייר הוונציאני

ייחודה של ונציה כמעצמה ימית, ההשפעות הביזנטיות, טכניקות ייחודיות
בציור האור והצבע, מרקס, תכנים רבי משמעות.

6.4.1 ג'ורג'יה (1477-1510), ציורי נוף אפופי מסתורין.

6.4.2 טיצ'יאן (1488-1576), תמונות חושניות מן המיתולוגיה, דיוקנאות
רמי-מעלה.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. ג'ורג'יה, הסערה.

2. טיצ'יאן, הקונצרט הכפרי.

3. טיצ'יאן, ונוס מאורבינו.

6.5 האמנות מצפון לאלפים (ארצות השפלה וגרמניה במאות ה-15 וה-16)

6.5.1 השפעות מאיטליה וביטויים מקומיים בציור.

6.5.2 מאפייני הציור הפלמי – אירועים קדושים בלבוש פרטני יום-יומי,
דיוק ושקיפות, ביטוי לגשמיות באמצעות צבעי שמן, סמליות
חפצים, שימוש ב"פרספקטיבה אורית", השימוש במראה, ההבעה
(הוברט ויאן ואן-אייק).

6.5.3 השפעות הרנסנס האיטלקי (פרספקטיבה גיאומטרית, יחסי תואם
ומורשת קלאסית); אמנות הרישום, חיתוכי העץ והתחריטים,
אמצעי הפצה כתמונות נפרדות וכאיורים לספרים מודפסים;
דיוקנאות עצמיים, תיאורי בעלי-חיים ונוף. אלברט דירר (1471-
1528).

6.5.4 התעמקות בתכנים: מוסר, טבע וגורל האדם עלי אדמות ולאחר
מותו; הסמלי והאלגורי, מראות "הזיה", מורשת ימי הביניים (יום
הדין האחרון). הירונימוס בוש (1460-1515).

6.5.5 ביטוי חזותי לתרבות העממית: "המחזות" משלים, תיאור הווי
האיכרים, עונות השנה, שימוש בנוף פנורמי. פיטר ברויגל האב
(1520-1569).

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. יאן ואן-אייק, נישואי ארנולפיני (כלל ופרט).
2. יאן ואן-אייק, המזבח מגנט, אדם וחווה.
3. דירר, דיוקן עצמי כאיש צעיר.
4. דירר, דיוקן עצמי כישו.
5. דירר, דיוקן עצמי ליד חלון.
6. דירר, הארנב הצעיר.
7. דירר, אדם וחווה, תחריט + שמן.
8. דירר, האפוקליפסה.
9. בוש, טריפטיכון יום הדין: הפנלים הצדדיים – הגיהנום וגן העדן.
10. בוש, בריאת העולם.
11. בוש, גן התענוגות הארציים.
12. בוש, ישו נושא הצלב.
13. בוש, עגלת השחת.
14. ברויגל, הציידים בשלג.
15. ברויגל, קציר תבואה.
16. ברויגל, העיוורים.
17. ברויגל, מחול כפרי.
18. ברויגל, חתונה כפרית.
19. ברויגל, משחקי ילדים.
20. ברויגל, גרטה המשוגעת.
21. ברויגל, ניצחון המוות.

מושגים מרכזיים:

קלאסיקה, פרופורציות, פרספקטיבה-מדעית, הומניזם,
אלגוריה, מימזיס, הרמוניה, מיתולוגיה, ניאו-

אפלטוניזם, אקצרה, ריאליזם, אידיאליזם, מיתולוגיה, פיגורה
 סרפנטינה, חיתוכי-עץ, תחריטים, סימבוליזם, ספומטו, פרספקטיבה-אווירית, מניאריזם.

דוגמאות לנושאי חתך: דמויות קדושים, נושאים מן המיתולוגיה, מעמד האמן, עירום, דיוקן עצמי, תיאור הווי, תיאורי נוף, תיאורים מיקראיים.

7. הברוק באיטליה (שלהי המאה השש-עשרה והמאה השבע-עשרה).
 הבהרת המושג ברוק; הנסיבות ההיסטוריות שהובילו לצמיחת הברוק במאה השש-עשרה ככלי תעמולה בידי האפפיור: עליית הרפורמציה, ערעור מעמדו של מוסד הכנסייה הקתולית, מלחמות דת, פעולות שיקום ויציאה למאבק נגד באמצעות פעולות הקונטרה-רפורמציה.

7.1 הברוק ברומא – עקרונות חזותיים

7.1.1 אדריכלות:

- שיקום העיר ותנופת הבניין של כנסיות וכיכרות;
 - העקרונות החזותיים של הכנסייה הברוקית, פירושים חדשים למילון הצורות הקלאסי: גוף אורגני חסון, שחזיתו בולטת ומתקשרת לכיכר, בעל חלל פנים דרמטי, רציף ונע דרך גומחות מפרצים וכיפות, אומנות עבות וקשתות; גודש עיטורים פלסטיים שנועדו להרשים, עירוב טכניקות ושימוש בחומרים יקרים ומבהיקים (כגון: שיש צבעוני, זהב, זכוכית, סטוקי צבוע וברונזה).
 דוגמאות:

- כנסיית פטרוס הקדוש והכיכר בהשלמת ברניני;
 - פיאצה נבונה וכנסיית אגנס הקדושה, בתכנון רינלדי.
 7.1.2 הפיסול החופשי בכנסייה ובכיכר: הבעה, תנועה ודינמיות; פיסול סביבתי

רישומו של ברניני (1589-1680) – אדריכל ופסל, על הוותיקן ועל חוצות רומא: נושאים דתיים לצד נושאים מן המיתולוגיה.

7.1.3 הציור כאמצעי אשליה דרמטי:

- ציור כיפה "הנפתחת לשמיים" בכנסיית איל-ג'זו ברומא, מעשה ידיו של הצייר ג'ובאני בטיסטה גאולי (GAULLI).

- דרמטיזציה של נושאים מסורתיים (דתיים ומן המיתולוגיה) באמצעות אפקט ה"קיארוסקורו", ריאליזם בוטה וחושניות ארצית – קראבאג'יו (1571-1610).

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. ברניני, סן פייטרו, הבסיליקה והרחבה.
2. ברניני, הבלדקינו.
3. ברניני, מזרקת ארבע הנהרות.
4. ברניני, קפלת משפחת קורונרו והאקסטזה של תרזה הקדושה.
5. ברניני, דוד.
6. ברניני, אפולו ודפנה.
7. בורומיני, חזית כנסיית סן קרלו אלה-קואטרה פונטנה.
8. בורומיני, כנסיית סנט איבו דלה ספיינצה, פנים.
9. כיפה הנפתחת לשמים שבכנסיית איל ג'זו (IL GESU) בידי הצייר ג'ובאני בטיסטה גאולי (GAULLI).
10. קרבג'יו, בכחוס.
11. קרבג'יו, הארתו של פאולוס הקדוש.
12. קרבג'יו, הקריאה למתאוס.
13. קרבג'יו, צליבת פטרוס.
14. קרבג'יו, הסעודה באמאוס.
15. קרבג'יו, עקדת יצחק.
16. קרבג'יו, סל פירות.
17. קרבג'יו, מגדת העתידות.

18. קרבגיו, דוד עם ראש גלית.

מושגים מרכזיים: סגנון הברוק, אמנות אשלייתית, קיארוסקורו, עירוב

טכניקות, ותיקן, ריאליזם, קונטרה-רפורמציה.

דוגמאות לנושאי חתך: אמנות תעמולה, דמויות קדושים, תנועה, פיסול

ארכיטקטוני, עירום, נושאים מן המיתולוגיה.

8. צרפת ספרד, פלנדריה והולנד במאה בשבע-עשרה – ביטויים בציור

8.1 צרפת

- אדריכלות חצרונית כמשקפת סדר ושלטון אבסולוטי.

- מעבר מסגנון בארוק לרוקוקו.

8.2 ספרד

נסיבות פוליטיות ודתיות שהשפיעו על הציור.

צייר החצר הספרדית – וולסקז: נוסח מתון ואישי לעומת הברוק האיטלקי
הסוער; פיתוח טכניקת משיכת מכחול חופשית. דיוקנאות מלכותיים, תמונות
הווי מחיי העם הפשוט.

8.3 פלנדריה

הקשר בין הצפון לדרום – תנועה וקצב סוערים, חושניות, צבעוניות; נושאי דת
ומיתולוגיה, דיוקנאות וביטויים של אלה בציור (בעיקר רובנס).

8.4 הולנד

נסיבות פוליטיות, חברתיות, תרבותיות ודתיות וביטויין בציור – השגת
עצמאות ושגשוג המסחר; רישומי הרפורמציה והשפעת הקלוויניזם (איסור
התמונות הדתיות); הפטרונות החילונית (יחידים עשירים ומוסדות עירוניים);
הביקוש לנושאי דיוקן, נוף וטבע דומם, תיאורי הווי, נושא הוואניטס; ציירים
מתמחים.

8.4.1 דיוקנאות יחידים וקבוצתיים – פרנץ הלס (1580-1666): אשליית

מרקמים במשיכות מכחול.

8.4.2 אמן הצבע והאור - יאן וורמיר (1632-1675): תמונות פיוטיות של הווי (פנים) ונוף, סימבוליזם חבוי.

8.4.3 חייו ויצירתו של רמברנדט ואן-רין (1606-1669) – ייחוד סגנונו ואישיותו: דיוקנאות עצמיים; דיוקנאות קבוצתיים; השפעות קראווג'סקיות; נושאים נוצריים; נושאים מן התנ"ך (ציורי שמן, רישומים ותחריטים)*; הביטוי בציור ליחסיו של רמברנדט עם אנשים מן הקהילה היהודית באמסטרדם.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. ארמון ורסאי: מבנים, גנים, אולם המראות.
2. וולאסקו, לאס מנינאס.
3. וולאסקו, שואב המים מסביליה.
4. וולאסקו, זקנה מטגנת ביצים.
5. וולאסקו, דמות המלך פיליפ.
6. וולאסקו, ונוס והמראה.
7. רובנס, דיוקן עצמי עם איזבלה.
8. רובנס, ההורדה מן הצלב.

* להשוות עם טכניקת חיתוך העץ (דירר).

9. רובנס, מריה דה מדיצ'י במרסי.
10. רובנס, דיוקן סוזאן פורמן.
11. רובנס, בת-שבע.
12. רובנס, שלוש הגרציות.
13. פרנס הלס, השתיין העליון.
14. פרנס הלס, משתה חיל המשמר האזרחי.
15. יאן וורמיר, סדנת האמן.

16. יאן וורמיר, שיעור במוסיקה.
17. יאן וורמיר, רוקמת התחרה.
18. יאן וורמיר, נוף דלפט.
19. יאן וורמיר, יוצקת החלב.
20. יאן וורמיר, האישה ליד החלון.
21. רמברנדט, משמר הלילה.
22. רמברנדט, דיוקנאות עצמיים.
23. רמברנדט, עקידת יצחק, שמן ותחריט.
24. רמברנדט, שיעור באנטומיה של ד"ר טולפ.
25. רמברנדט, בת-שבע רוחצת.
26. רמברנדט, הכלה היהודייה.
27. רמברנדט, ברכת יעקב לבני יוסף.
28. רמברנדט, הסעודה האחרונה, תחריט.
29. רמברנדט, דיוקן ססקיה.
30. ווילאם קלף, טבע דומם.
31. סלמון ואן רואיסדל, מראה נהר עם אוניות.
32. מריה ואן אוסטררוויק (OOSTERWYCK), טבע דומם עם גולגולת ושעון חול (נושא ה-VANITAS), 1668.
33. הוסמה, השדרה במידלהרניס.

מושגים מרכזיים: מרקם, קיארוסקורו, רפורמציה, תחריטים, חיתוכי-עץ, משיכת מכחול חופשית, נושאי הווי (ז'אנר), קרבג'זם.

דוגמאות לנושאי חתך: תיאורי נוף, תיאורי הווי, טבע דומם, דיוקן עצמי, דמויות המיתולוגיה, קדושים, נושאים מיקראיים נושאים מן דיוקנאות.

סיור:

מומלץ לבקר במוזיאון ת"א באגפים המציגים את אמנות המאה ה-17.

9. **זרמי מחשבה וביטוייהם באמנות** (משלהי המאה השמונה-עשרה וראשית המאה התשע-עשרה)

דיון ברקע ההיסטורי - תקופת המהפכות באירופה ובארצות-הברית והבהרת המושג קלאסיקה.

9.1 הניאוקלאסיקה

- רציונליזם וקדמה טכנולוגית וחברתית (תנועת ההשכלה והאנציקלופדיסטים; ביטוי אידאולוגי למהפכה הצרפתית);
- עיון מחדש בערכים היווניים הקלאסיים;
- השפעת הארכיאולוג וההיסטוריון לאמנות וינקלמן וגילוי פומפי.
- ריאקציה לרוקוקו.

9.1.1 צייר המהפכה: ז'אק לואי דויד (1748-1825). תרגום הערכים האסתטיים: איזון, בהירות, צמצום וליטוש של ערכי התנהגות ומוסר: איפוק, גבורה והקרבה למען הכלל (פטריוטיזם).

9.1.2 ציור ופיסול ניאוקלאסי מחוץ למהפכה:

- ז'אן אוגוסט אנגר – ארוטיקה מחושבת וקרה.
- אנטוניו קנובה – קלסיציזם מלוטש.

9.2 הרומנטיקה

חשיבות רגש האדם לנוכח הטבע וזוועות המלחמה; הגיבור הרומנטי, המהפכן ההרפתקן; גאונות היוצר ומושג הנשגבות, ביטויים רומנטיים בספרות: לורד ביירון, גתה, שילר.

9.2.1 הביטויים הרומנטיים בציור: נופים דרמטיים, מוות, זוועות מלחמה, מחוזות אקזוטיים בלתי נודעים.

דרכי ביטוי אופייניות : סערת ההבעה והרגש באמצעות צבעוניות חריפה, תאורה אל-טבעית, משיכות מכחול חופשיות, פרועות או עצבניות, הימנעות מקווי מתאר.

9.2.2 אמנים מייצגים לפי ארצות :

- גרמניה - קספר דויד פרידריך (1774-1840) – עולם קדומים ומוות, האלוהי שבטבע.
- אנגליה - ויליאם טרנר (1775-1851) – תעשייה, נוף ועיר בעין הסערה.
- צרפת - תאודור ג'ריקו (1791-1824) – גיבורים טראגיים מן החיים.
- אז'אן דלקרואה (1789-1863) – אקזוטיקה מזרחית בשיטות צבע מהפכניות.
- ספרד - פרנסיסקו גויה (1746-1828) – מחאה חברתית-פוליטית וזעקה לסבל האנושי (סדרת התחריטים, "לוס קפריצ'יוס");
- יסודות של פנטזיה וקריקטורה ; השפעתו הגדולה על הדורות הבאים (אמני הריאליזם והאקספרסיוניזם).

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. דויד, שבועת ההוראצים.
2. דויד, מות מארה.
3. דויד, נפוליאון חוצה את האלפים.
4. דויד, הכתרת נפוליאון.
5. אנגר, האודליסק.
6. אנגר, מרחץ תורכי.
7. אנגר, המעין.
8. קנובה, פאולין בורגזה כונוס.
9. קספר דויד פרידריך, הנזיר מול הים.

10. קספר דויד פרידריך, בית הקברות בשלג.
11. טרנר, גשם, קיטור וסערה.
12. טרנר, ספינה נטרפת בשופת שלגים.
13. חניבעל חוצה את האלפים.
14. שריפת בתי הפרלמנט.
15. ג'ריקו, רפסודת המדוזה.
16. ג'ריקו, קצין בחיל הקלעים.
17. דלקרואה, מות סרדנפל.
18. דלקרואה, הטבח בכיוס.
19. דלקרואה, נשות אלג'יר.
20. דלקרואה, החירות מובילה את העם.
21. גויה, ה-3 במאי 1808 (טבח מגיני מדריד).
22. גויה, המאחה העירומה.
23. גויה, המאחה הלבושה.
24. גויה, משפחת קרלוס הרביעי.
25. גויה, הענק.
26. גויה, תחריטים מסדרת הקפריצ'יוס.
27. גויה, תחריטים מסדרת זוועות המלחמה.
28. גויה, שבת המכשפות (מהציורים השחורים).
29. גויה, סטורנוס אוכל את בנו.

9.3 ריאליזם ונטורליזם (המאה התשע-עשרה)

- נקודת המוצא של הזרם הראשון : מחאה פוליטית-חברתית והפניית הזרקור למצבם של בני המעמד הפשוט, קשה-היום, על רקע התיעוש של התקופה והמניפסט הקומוניסטי.

- הזרם השני מתנתק מכל תכנים פוליטיים, חברתיים (על רקע המניפסט הריאליסטי הראשון) או אחרים ושואף להתמקד בערכים האסתטיים כפי שהם באים לביטוי בנוף.

9.3.1 הציירים הריאליסטיים – מציאות נטולת גיבורים:

- גוסטב קורבה (1877-1919) – הצייר המשוטט והמהפכן (המניפסט הריאליסטי): ריאליזם אובייקטיבי.
 - הונורה דומיה (1879-1919) – חשיפה וסטירה צולפת: ריאליזם חברתי ופוליטי; קריקטורה (הליתוגרפיה העיתונאית).

9.3.2 הציירים הנטורליסטיים – קבוצת ברביזון:

רישומי הכנה באוויר הפתוח – הטבע כמות שהוא.
 אנגליה – ג'ון קונסטבל (1776-1837) – נטורליזם פסטורלי.
 צרפת – קמיל קורו (1796-1857) – נקודות מבט חבויות ביער – משחקי אורות וצללים.
 צרפת – ז'אן פרנסואה מילה (1814-1875) – הווי איכרים נטול מחאה וקרבתו לטבע.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. קורבה, מסתתי האבנים.
2. קורבה, מנפות החיטה.
3. קורבה, הקבורה באורן.
4. קורבה, סטודיו האמן.
5. קורבה, שלום אדון קורבה.
6. דומיה, נוסעי המחלקה השלישית.
7. דומיה, ליטוגרפיות של עורכי דין.
8. דומיה, הכובסת.
9. דומיה, הטבח בטרנס נונן.
10. דומיה, לואי-פיליפ כאגס.

11. קונסטבל, עגלת החציר.
12. קורו, יער פונטבלו.
13. מילה, המלקטות.
14. מילה, תפילת הערב (אנג'לוס).

מושגים מרכזיים: קלאסיקה, נאו-קלאסיקה, קלאסיציזם, ריאליזם, נטורליזם, רומנטיקה, רציונליזם, מניפסט-פוליטי, קריקטורה, סאטירה.

דוגמאות לנושאי חתך: מעמד האמן, אמנות תעמולה, אמנות מחאה, נושאים מן המיתולוגיה, תיאורי נוף, תיאורי הווי, תיאורים היסטוריים.

10. האימפרסיוניזם (החל ממחצית המאה התשע-עשרה עד שלהי המאה התשע-עשרה)

10.1 מרכיבים תיאורטיים של האמנות ויישומם בציור.

- השאיפה לתפיסה אובייקטיבית של פיסות מציאות חולפת.
- ציור באויר החופשי.
- הנחת כתמי צבע טהורים בהשפעת תיאוריית הצבע של שברוי.
- קליטה אופטית של אפקטים של תאורה.
- חיקוי אפקטים של המצלמה ("העין האובייקטיבית").
- חיתוך התמונה בצדדים.
- שימוש בנקודות מבט בלתי שגרתיות (בהשפעת חיתוכי העץ היפניים).
- מחאה נגד הממסד האמנותי האקדמי של התקופה.
- נושאים שכיחים: נופים עירוניים, נופים, בילוי בשעות הפנאי, בתי-קפה, תיאטרון.

10.2 קבוצת האימפרסיוניסטיים – תערוכות משותפות בצד גיוון בביטוי האישי.

10.2.1 אדוארד מאנה (1832-1883) – מארגן הקבוצה ב"סלון הנידחים".

המעבר מיצירה ריאליסטית (פרובוקטיבית) ליצירה

אימפרסיוניסטית.

10.2.2 קמיל פיסארו (1830-1903) – רחובות פריס "בעין המצלמה".

10.2.3 קלוד מונה (1840-1926) – עצמים ונופים סביב השעון.

10.2.4 אוגוסט רנואר (1841-1919) – הצעות בלתי שגרתיות בתנועה ובמחול,

אדם בכרך, אנשי עמל וסוסים, ביטוי הניכור בציר ובפיסול – שמן,

פסטל, ברונוזה, חומרים משולבים.

10.3 ביטויים בפיסול – אוגוסט רודן

נושאים היסטוריים ופילוסופיים ועיצוב חדשני בפיסול:

- חשיפת תהליך היצירה.
- משטחים מלוטשים ומחוספסים, רגישות לאור (סממנים אימפרסיוניסטיים).
- ניתוק הפסל מהכך המסורתי.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. חיתוך עץ לפני צבעוני מן המאה ה-18 וה-19: הוקוסאי או קיטאיאוה אוטאמארו (אסכולת "אוקין-אה").
2. מאנה, ארוחת בוקר על הדשא.
3. מאנה, אולימפיה.
4. מאנה, מונה מצייר בסירה.
5. מאנה, דיוקן אמיל זולה.
6. מאנה, ההוצאה להורג.
7. מאנה, החליץ.
8. מאנה, הבר בפולי ברגיה.
9. מאנה, הרקדנית הספרדייה.
10. מונה, התרשמות (אימפרסיה) – זריחת השמש.
11. מונה, תחנת סן לזאר.

12. מונה, סדרת ערימת השחת בשדה : בוקר, צהריים, ערב.
13. מונה, סדרת שושנות המים בגייברני : בוקר, צהריים, ערב.
14. מונה, סדרת קתדרלת רואן : בוקר, צהריים, ערב.
15. רנואר, סעודת השייטים.
16. רנואר, נשים מתרחצות.
17. רנואר, מולין דה לה גלאט.
18. פיסרו, שדרות מונמרטר.
19. דגא, הסטודיו למחול (עם פרטים מתנוחות הרקדניות).
20. דגא, רקדניות בטכניקת הפסטל ובצבעי שמן.
21. דגא, אישה מנגבת שיערה.
22. דגא, אישה מתרחצת.
23. דגא, מנהצות.
24. דגא, אישה השותה אביסינת.
25. דגא, מירוף הסוסים.
26. צילום סדרתי של מוייברידג' – סוסים.
27. דגא, פסל הרקדנית הקטנה (בת הארבע-עשרה).
28. דגא, פסל או ציור של סוס במירוף.
29. רודן, בלזק.
30. רודן, אזדחי קאלה.
31. רודן, איברים קטועים.
32. רודן, שערי הגיהנום.
33. רודן, הנשיקה.
34. רודן, האיש החושב.

מושגים מרכזיים: אימפרסיוניזם, עבודת אמנות סידרתית, העין האובייקטיבית, "סלון הנידחים", טכניקת פסטל, צבע טהור.

דוגמאות לנושאי חתך: תיאוריות באמנות, תיאורי נוף, תיאורי הווה, מחול.

סיור: מומלץ לבקר במוזיאון ישראל או במוזיאון ת"א באולמות האימפרסיוניסטים.

11. נושאים ביודאיקה*

11.1 כתבי יד מאוירים

הגדות, ספרי תורה, מחזורי תפילה, ספרי מדע.

11.2 תשמישי קדושה

- שימור והידור ספרי התורה ומצוות הקריאה: נרתיקים לספרי תורה, רימונים, כתרים, אצבעות לקריאה.
- חפצים הקשורים לחגים ומועדים: פמוטים, כלי-בשמים, חנוכיות, קערות לפסח.
- אורח חיים יהודי: מזוזות, כלי ברית מילה.

רשימת תמונות להדגמה ולניתוח

1. דף מתוך חומש מעוטר, מקהיר (930 לערך).
2. הגדת ברצלונה (המאה השלוש-עשרה).

*ניתן ומומלץ לשלב את הוראת הפרק במהלך הלימודים השוטפים, בסמיכות לחגים ולביקורים במוזיאונים.

3. הגדת סרייבו, יציאת מצרים ומתן תורה.
4. תנ"ך, מדרום צרפת (1299).
5. הגדת הציפורים, דרום גרמניה (1300 לערך).
6. ספר רפואה, הקנון של אבו-סנא, תרגום עברי מבולוניה (המאה ה-15).
7. ספר החוקים של יעקב בן-אשר, מנטואה (1435).
8. קטע מכתובה מצויירת, צפון אפריקה (1813).

9. מנורת חנוכה מדרום צרפת (מאות 14-15).
10. נר תמיד מזכוכית, מבית הכנסת בדמשק (המאה ה-17).
11. מנורת חנוכה מצפון אפריקה.
12. זוג רימונים מכסף, ונציה (המאה ה-17).
13. תיק לספר תורה ורימונים מכסף, שכס (המאה ה-18).
14. כתר תורה מכסף מוזהב, פולין (המאה ה-18).
15. טסי כסף לתלייה על ספר תורה (המאה ה-18).
16. "יד לתורה" (מחוזה), לקריאה ומעקב אחר המילים.
17. פרוכת, רקמת משי מאיטליה (המאה ה-17).
18. מנורת שבת מכסף מוזהב, גרמניה (המאה ה-18).
19. הדסים לבשמים ממרכז אירופה (מאות 17-19).

מושגים מרכזיים: הגדה, מחזור תפילות, פרוכת, כתר תורה, רימונים, הדסים לבשמים, נר-תמיד.

דוגמאות לנושאי חתך: נושאים מקראיים, תשמישי קדושה, סמלים דתיים.

סיורים במוזיאונים: מומלץ לקיים סיורים במוזיאונים הבאים:

- בית התפוצות, רמת אביב, תל-אביב.
- מוזיאון הארץ, רמת אביב, תל-אביב.
- מוזיאון ישראל, ירושלים.

ביבליוגרפיה נבחרת

ספרים כלליים

אלחנני, א', **הארכיטקטורה כאמנות וכמדע**, אוניברסיטה משודרת, הוצאת משרד הבטחון, מהדורה שנייה, 1985.

אלחנני, א', **מבוא לארכיטקטורה, מושגי יסוד**, אוניברסיטת תל-אביב, 1981.

ברש, מ', **דמות האדם בתולדות האמנות**, ירושלים, 1967.

ברש, מ', **מחשבת האמנות בדורות הקודמים**, ירושלים, 1977.

גומבריק, א"ה, **אמנות ואשליה, הפסיכולוג של הייצוג בתמונה**, הוצאת כתר, ירושלים, 1959 ;
הדפסה שנייה, 1990.

גומבריק, א"ה, **קורות האמנות**, תל-אביב, 1978.

הואזר, א', **היסטוריה חברתית של האמנות והספרות**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ד.

הר-טל, ז', **תולדות האדריכלות**, ירושלים, 1972.

צבי, ב', **בחללה של אדריכלות**, ירושלים, 1968.

ריד, ה', **המבנה של יצירת אמנות**, עורך: מ' עומר, תל-אביב.

קלארק, ק', **ציביליזציה**, רמת-גן, 1978.

אנציקלופדיות

אנציקלופדיה לאמנות הציור והפיסול, מהדורה עברית (ארבע כרכים) עורך: דוד פייפר, הוצאת
כתר, מהדורה עברית, 1983.

אנציקלופדיה לאמנות הציור והפיסול – 6000 שנות אמנות בארץ-ישראל, עורכים: מיכאל אבי-
יונה, יגאל ידין, הוצאת כתר, 1986.

האנציקלופדיה העברית – לבדיקת כל הערכים הקשורים לתולדות האמנות: תרבויות, אזורים
גיאוגרפיים, אמנים, טכניקות, סגנונות, זרמים, זרמי מחשבה, תופעות חברתיות, שליטים,
אישים...

פרהיסטוריה

כלפר-כהן, א', **תולדות האדם הקדמון**, האוניברסיטה המשודרת, הוצאת משרד הבטחון, 1992.

רונו, א', **פרהיסטוריה מהי?**, ספרייה ארכיאולוגית, הוצאת כתר, 1979.

התרבויות הקדומות

ארליק, א', **שיעורים בתולדות הארכיטקטורה, תרבויות קדמת אסיה**, אורט טכניקום, 1964.

בן-תור, ד', **החרפושית: ראי לתרבות מצרים הקדומה**, מוזיאון ישראל, ירושלים, 1989.

מצרים העתיקה, בהוצאת "טייס-לייף".

יוון

אבי יונה, מ', **תולדות האמנות הקלאסית**, מוסד ביאליק, ירושלים, 1961.

ארליך, א', **הארכיטקטורה ביוון העתיקה**, מידות, 1970.

בהר"ל ד', **יוון הקלאסית**, יחידות 1-12, האמנות היוונית הקלאסית; יחידה 12: האוניברסיטה הפתוחה, 1986.

האמנות היוונית הקלאסית, האוניברסיטה הפתוחה, 1986.

המילטון, ע', **מיתולוגיה**, מסדה רמת-גן, 1974.

וולפלן, ה', **האמנות הקלאסית**, ירושלים, 1992.

ימי הביניים

בן-דב, מ', **אדם ואבן בירושלים**, מודן, תל-אביב, 1989.

ברוש, נ', **סיפורי התנ"ך בציור המוסלמי**, מוזיאון ישראל, ירושלים, 1991.

גלעדי, א', **בגדד – אשנב לתרבות האיסלם**, היסטוריה לחטיבה עליונה, הוצאת מסדה, 1980.

כנען-קידר, נ', **האמנות הנוצרית בימי הביניים: מושגי יסוד**, אוניברסיטה משודרת, משרד הבטחון, 1990.

לצרוס-יפה, ח', **האיסלם**, אוניברסיטה משודרת, הוצאת משרד הביטחון, 1980.

לצרוס-יפה, ח', (עורכת), **פרקים בתולדות הערבים והאיסלם**, הוצאת רשפים, תל-אביב, 1975 (פרק ט"ו: מרים רוזן-איילון, אמנות האיסלם, עמ' 377-396).

נאמן, ש', **כיצד צמחה תרבות המערב, מבט על ההיסטוריה של ימי הביניים**, אוניברסיטה משודרת, הוצאת משרד הביטחון, 1987.

צפריר, י', **ארץ-ישראל, מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי**, הממצא הארכיאולוגי והאמנותי, יד בן-צבי, ירושלים, תשמ"ה.

פלביאן, ק' (תרגום: ע' בסוק), **אמנות גותית**, דביר, תל-אביב, 1992.

פראוור, י', **עולם הצלבנים**, הוצאת כתר, ירושלים, 1984.

רנסנס

ברש, מ', **מבוא לאמנות הרנסנס**, מוסד ביאליק, 1968.

ברש, מ', **מיכלאנג'לו**, מוסד ביאליק, 1986.

הרסגור, מ' (עורך), **מבוא לתקופת הרנסנס**, אוניברסיטה משודרת, הוצאת משרד הביטחון, 1978.

ואסארי, ג' (תרגום: מ' שוסטרמן), **חיי הציירים, הפסלים והאדריכלים הדגולים ביותר**, מוסד ביאליק, ירושלים, 1985.

מישורי, א', **אמנות הרנסנס באיטליה**, האוניברסיטה הפתוחה, 1986.

פלבי, ק' (תרגום: ע' בסוק), **אמנות הרנסנס**, דביר, תל-אביב, 1992.

המאות ה-18 וה-19

כהן א', **גויה**, מוזיאון ישראל, 1975.

פלבי, ק' (תרגום: ע' בסוק), **אמנות הרוקוקו**, דביר, תל-אביב, 1992.

אמנות יהודית

קאסוטו, ד' (עורך), **אמנות ויהדות**, אוסף מאמרים, הוצאת המכון ליהדות ומחשבהבת-זמננו ע"ש דוד ובתיה קוטלר, 1989.

רות ס', **האמנות היהודית**, מסדה, 1974.

שחר, י', **אוסף פויכטוונגר, מסורת ואמנות יהודית**, מוזיאון ישראל, ירושלים, 1971.

לנדאו, ס', **אדריכלות במנורת החנוכה**, מוזיאון ישראל, ירושלים, 1978.

נרקיס, ב', **כתבי-יד עבריים מצוירים**, הוצאת כתר, ירושלים, 1992 (הוצאת חדשה).

